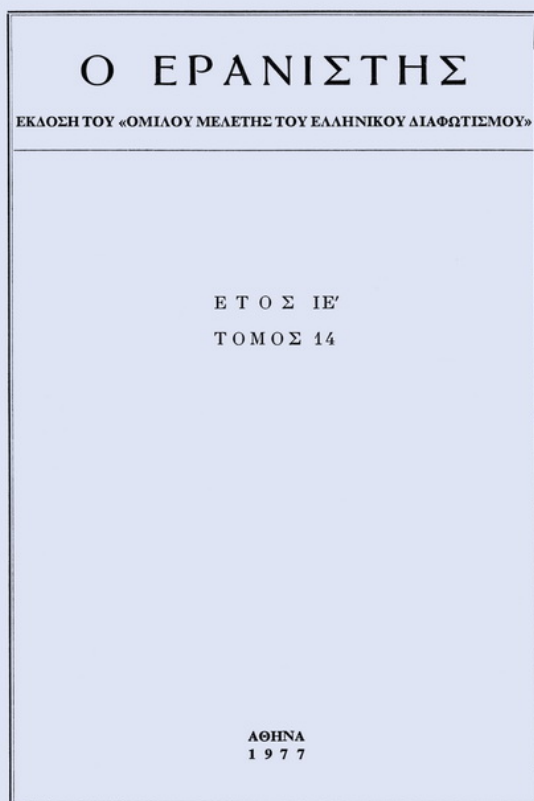

The Gleaner

Vol 14 (1977)

Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου
στις αρχές του 18ου αιώνα

Ευτυχία Λιάτα

doi: [10.12681/er.366](https://doi.org/10.12681/er.366)

To cite this article:

Λιάτα Ε. (1977). Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου στις αρχές του 18ου αιώνα. *The Gleaner*, 14, 1-35.
<https://doi.org/10.12681/er.366>

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ

Ἡ ἀνεπάρκεια καὶ σποραδικότητα τῶν πηγῶν γιὰ τὸ ἐλληνικὸ βιβλίον κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας δημιουργεῖ προσκόμματα στὸν ἐρευνητὴ καὶ προτάσσει στὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἓνα ὀμιχλῶδες παραπέτασμα «ἀγνώστου». Προβλήματα διακίνησης, μεγέθους παραγωγῆς, συχνότητος τῶν ἐκδόσεων, ἀνίχνευσης ἀγνωστων ἔργων, ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν ἐρευνα γύρω ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο θέμα, ἂν δὲ μένουν ἄλυτα, συχνὰ βρίσκουν μιὰν ἀπάντηση βασισμένη σὲ ἔμμεσες ἐνδείξεις καὶ γιὰ τοῦτο ἴσως δὲν πείθουν πάντα ἀπόλυτα τοὺς ἐπιφυλακτικούς. Στὸ στάδιο αὐτὸ τῆς σταχυολόγησης τῶν διάσπαρτων ἐκείνων στοιχείων, ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν «ἐν καιρῷ» τὴ σύνθεση συνολικῆς γιὰ τὸ θέμα μελέτης, ἐντάσσεται καὶ τούτῃ ἡ ἐργασία, συμβολὴ στὰ προβλήματα ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω.

Τὸ βιβλίον, σὰν εἶδος κατανάλωσης, ἀποτελεῖ προϊόν ἐμπορεύσιμο καὶ ὑπάγεται στὸ γενικὸ ἐμπόριο τῆς ἐποχῆς. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας σημαντικότερο κέντρο παραγωγῆς καὶ διάθεσής του — ἀκόμα κι ὅταν σὲ χρόνους ὀψίμων παύει πιά νὰ εἶναι τὸ μοναδικὸ — παραμένει πάντα ἡ Βενετία. Εἰδικότερα γιὰ τὸ 17ο - 18ο αἰῶνα ἡ ἐκδοτικὴ κίνησις ἐμφανίζεται ἀνοδική· τὰ τυπογραφεῖα Ἰουλιανοῦ, Γλυκῆ, Σάρου, Βόρτολι, Θεοδοσίου — γιὰ νὰ ἀναφέρω μόνο τοὺς σπουδαιότερους «ἐκδοτικούς οἴκους»¹ — ἀναπαράγουν ἐκδόσεις παλιᾶς ἢ κάνουν καινούριες στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ μιὰ σταθερὰ αὐξανόμενη ζήτηση. Κύριος τόπος ἀπορρόφησης τῶν βιβλίων αὐτῶν εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἐλληνικὲς παροικίες τῆς Εὐρώπης, ἡ τουρκοκρα-

1. Οἱ κυριότερες ἐργασίες γιὰ τὰ τυπογραφεῖα αὐτὰ τῆς Βενετίας εἶναι: Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, *Τὰ ἐν Βενετία τυπογραφεῖα ἐλληνικῶν βιβλίων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, «Ἀθηνᾶ» 58 (1954) 286 - 342. Γ. Σ. Πλουμίδης, *Τὸ βενετικὸν τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1755 - 1824)*, Ἀθῆναι 1969. Τοῦ

ἴδιου, *Tre tipografie di libri Greci: Salicata, Saro, e Bortoli*, «Ateneo Veneto» 9 (1971) 245 - 51. Τοῦ ἴδιου, *La stampa greca a Venezia nel Secolo XVII*, «Archivio Veneto» 93 (1971) 29 - 40. G. Veloudis, *Das griechische Druck- und Verlagshaus «Glikis» in Venedig (1670 - 1854)*, Wiesbaden 1974.

τούμενη ή βενετοκρατούμενη 'Ανατολή. Οί 'Ελληνες έμποροι κάθε κατηγορίας γίνονται οί άποκλειστικοί σχεδόν φορεΐς τής διάδοσής τους στις διάφορες περιοχές.

Περνώντας στην άνάλυση και παρουσίαση τών στοιχείων πού θά χρησιμοποιηθοϋν στην έργασία αύτή, σημειώνουμε πώς οί είδήσεις προέρχονται στο σύνολό τους σχεδόν από τó έμπορικό άρχείο τοϋ Γιωργάκη 'Αντωνίου Μέλου και συμπληρωματικά από τó άρχείο Περούλη². Χρονολογικά καλύπτουν την είκοσαετία 1711 - 1731. 'Ο Γ. Α. Μέλος, θηβαϊκής καταγωγής, ύστερα από πολλών χρόνων έπιτυχημένη έμπορική σταδιοδρομία στην 'Ισπανία, περνάει στά 1712 και εγκαθίσταται μόνιμα στη Βενετία. Συνεργάζεται κυρίως με τά δυό του άδελφια στο Μοριά, Νικολό και Μιχάλη, αλλά και με άλλους έμπόρους, 'Ελληνες και 'Ιταλούς· οί έμπορικές του έπιχειρήσεις όμως έδω δέν παρουσιάζουν την παλιά άνθηση τής Μαδρίτης και σταματάνε όριστικά τó 1732 με τó θάνατο τοϋ Γιωργάκη Μέλου, έπειδή κανείς από την οίκογένεια δέν άφησε άπογόνους. 'Ο Μέλος θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί σάν ó μέσος αντιπροσωπευτικός τύπος έμπόρου τής έποχής του. Τó άρχείο του, πού ύστερα από τó θάνατό του πέρασε στην 'Ελληνική Κοινότητα τής Βενετίας, σώζεται σχεδόν όλόκληρο και βρίσκεται στο 'Ελληνικό 'Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών³.

'Αντίθετα από τó Μέλο, οί 'Αθηναΐοι Περούληδες άνήκουν στους μεγαλεμπόρους τής Βενετίας· εγκαταστημένοι από τó 17ο αΐώνα στην πόλη αύτή, θά αναπτύξουν μιá λαμπρή έμπορική σταδιοδρομία μέχρι την πτώση τής Γαληνότατης Δημοκρατίας και οί τελευταίες μάλιστα γενιές θά ταυτισθοϋν τόσο με την βενετική κοινωνία, ώστε μαζί με τούς τίτλους εύγενείας θά άποκτήσουν και τή βενετική ύπηκοότητα. Τó όγκωδες άρχείο τής οίκογένειας βρίσκεται σήμερα συγκεντρωμένο στά Κρατικά 'Αρχεία τής Βενετίας⁴.

Συγκεντρώνοντας λοιπόν όλες τις είδήσεις, όπως μάς τις δίνουν

2. 'Επειδή ή έρευνα στο άρχείο Μέλου έχει ολοκληρωθεί, στην έργασία αύτή παρουσιάζεται τó σύνολο τών είδήσεων πού αναφέρονται στη διακίνηση τοϋ βιβλίου· στο άρχείο Περούλη όμως ή έπεξεργασία τοϋ ύλικού συνεχίζεται από τόν Π. Μιχαηλάρη — τόν όποιον εύχαριστώ για την παραχώρηση τών στοιχείων πού χρησιμοποιήθηκαν έδω — για-

τό και είναι πολύ πιθανό κατά την πορεία τής έρευνας νά έρθουν σέ φώς νέες μαρτυρίες για τó θέμα μας.

3. Οί παραπομπές στο άρχείο Μέλου θά γίνονται: Ε.Ι.Β. — Παλ. 'Αρχ. (= 'Ελληνικό 'Ινστιτούτο Βενετίας — Παλαιό 'Αρχείο).

4. Οί παραπομπές στο άρχείο Περούλη θά γίνονται : Α.Σ.Υ. (= Archivio di Stato di Venezia).

τὰ ἀρχεῖα, τίς παρουσιάζω ἐδῶ, μὲ χρονολογικὴ τάξη, παραθέτοντας αὐτούσια τὰ σχετικὰ κείμενα⁵:

1

1711, Μάρτης, 17/28· ἀπὸ ἀδελφούς Σάρου (Βενετία) πρὸς Νικολὸ Μέλο (Ἀνάπλι)⁶:

Φατούρα διὰ τὸ κάτωθεν πρᾶμα διὰ λογαριασμὸ τοῦ κὺρ Νικόλου Μέλου φορτομένα ἀπάνο εἰς τὴν μαρτζελιάννα πατρὸν Μάρκο Μαρτινοβικί διὰ νὰ παρὰδοθον τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ Ἀνάπλι κατὰ τὴν μπόλιτζα δε κάργον σιμαδεμένο μὲ τὴν ἀντίκρις μάροκα.

.....
40 ὀχτοεῖχια ντιμένα ἀλα λατίνα πρὸς S. 18 = L. 36

12 σίνοφες πρὸς S. 35 = L. 21

.....
4 ἀπόστολους πρὸς L.4. = L. 16

2

1712, Ἀπρίλης, 1· ἀπὸ Χρῆστο Λελέκο (Ἀνάπλι) πρὸς Δημ. Περούλη (Βενετία)⁷:

Φατούρα δια να μοῦ ψηνήσις τὸ κάτωθεν πραγμα.

.....
ἀποστόλους στάμπα τοῦ Σάρου δέκα, no 10.... χαρτὴ διὰ γράψιμο, κομένο καὶ ἀκόπο ρήζημα ἦκοσι, no 20 νὰ εἶναι ψημένο καλὰ καὶ πάστροικό τὸ αὐτὸ χαρτὴ....

3

1712, Σεπτέμβρης· ἀπὸ Ν. Μέλο (Ἀνάπλι) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)⁸:

Φατούρα οποιὸ νωτάρω τὸ κατοθεν πρᾶμα δηα νὰ μοῦ ψηνήση ὁ ἀδελφός μου ο σιὸρ Γηοργάκις Μέλος εἰς τὴν Βενετοία δια λογαρήα-

5. Κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν κειμένων ἀποκαταστάθηκαν μόνο τὰ κεφαλαῖα καὶ ἔγινε ὁ σωστός διαχωρισμὸς τῶν λέξεων μεταξύ τους, ὅπου στὸ ἔγγραφο παρουσιάζονται ἐνωμένες.

6. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 145, φ. 350v - 351r.

7. A.S.V., Grande Fraterna S.

Antonin, Commissaria dei Conti Peruli, b. 11, fasc. 8, φ. 12r. Ἡ ἀποστολὴ τῶν βιβλίων αὐτῶν γίνεται στίς 5 Σεπτέμβρη 1712 (A.S.V., δ. π., b. 11, fasc. A, φ. 40r).

8. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 147, φ. 76r-v.

σμών ειδικόν μου να είναι πάντα ης στοχαζήν τοις τόσο εις τοιν αγορά του πραγματου οσάν και εις τὰ ἔξοδα και νά νε ὄλο με σήγουρητά με δίχως σηγουρητά δεν θέλο να μου στήλεις τίποτες και αν το στήλεις ης τοιν Μπάτρα η ης στὴν Ζάκιθο να γράφη δηα λόγαρηασμὸν σιὸρ Γηόργάκη Αντονήον Μελον ναν το περιήλάβη ἡ Μαντέλενα.

.....
χαρτοία δια εκλοισοῖτες⁹ απο τὴν στάμπα του Σάρον· ο αυτὸς δινει ὄντες πάγοι κανεῖς με τα σολδιά στο χέρει εις το αὐτὸ παζάροι οπου τεις σιμῆονω.

ανθολόγια 3 πρὸς L. 13

τροιῖδια 2 πρὸς L. 10

εβανγγελοιο ἓνα πρὸς L. 10

παρακλειτακὶ 1 πρὸς L. 7

πεντοικοσταροία 2 πρὸς L. 7

αποστολὸν 6 πρὸς L. 3 : 10 με μαυρο τομαροῖ η μιση

ορολόγια 6 πρὸς L. 3 : 10

ενκολόγια μεγάλα 4 πρὸς L. 4

Αν τα πάρεις απο τὴν σταμπα τοῦ Σάρον εἶνε καλειταίρει εις τὰ αὐτὰ παζαροία και δόσε και κατοι παράνω. Εδεμὴ ἔπαρε απο την στάμπα του Ειουλειανοῦ οπου τεινε δηορθομένι απο τοὺς σους (sic). Αμη τοῦ Ειουλιανὸν μπορεῖς ναν τα πάρεις φτοίνοτερα απ οτοι γράφο. ψαλειτοῖρια 5

οχτοῖχια 12 ἔχουνε πρὸς σόδια 13...

4

1712, Νοέμβρης, 25· ἀπὸ Μιχάλη Μέλο (Ἀνάπλι) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)¹⁰:

Φατούρα ὁποῦ νοτάρο τὰ κάτωθεν μέρτζα δηα νὰ μου τὰ ψονίσει εἰς τὴν Βενετία ὁ ἀδελφος μου ὁ σιὸρ Γεοργάκης Μέλος δηα λογαριασμὸν ἐδικὸν μου.... ὄλο σιγουραρησμένο ἀσιγουράρηστο δὲν θέλο νὰ μου στίλης τήποτες και νὰ μου τὴν ἐστίλης με πρότο μπαστημέντο ὁποῦ νὰ λάχει δηα τὸ Ἀνάπλι ὅτη ἔδν ἀργισει νὰ μου ἔλθῃ γηνετέ μου ἐζημία.

9. Πρόκειται γιὰ χάρτινες εἰκόνες, ἀρκετὰ διαδομένες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐξαιτίας τοῦ χαμηλοῦ τους κόστους. Τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενε-

τίας ἐκτὸς ἀπὸ βιβλία τύπωναν και ἀπ' αὐτές.

10. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 146, φ. 4ν, 5ν.

ὀκτοήγια τοῦ Σάρον δεμένα ἀλά λατήνα : 20

ψαλιτήρια ὁμοία : 20

ἀποστόλους ὁμοίους : 4

ἀνθολόγια ὁμοία : 2

Εὐαγγέλιο ἢ τοῦ Σάρον ἢ τοῦ Γληκῆ δηὰ ἀσίμομα καὶ νὰν τὸ ντύ-
σης μὲ βελουδο κρεμέζο εὐτοῦ ὅτη μοῦ ἔχει ἕνας φίλος παραγκολή : 1

.....

Παιδαγωγίαι : 200....

Ἡ παραγγελία αὐτὴ ἐκτελεῖται λίγους μῆνες ἀργότερα καὶ ὁ Γ.
Μέλος στὶς 4 Φλεβάρη 1713 σημειώνει στὸ κατὰστίχό του¹¹:

Μέριτσα Μιχάλη Μέλλον.

.....

1 ἐβανγγέλιο ντιμένο μὲ βαιλούδο κρεμέζο L. 40

20 ὀκτοεῖγια } ντιμένα ἀλά λατήνα τοῦ Γλικῆ πρὸς S. 18 .. L. 36

20 ψαλιτήρια }

4 ἀποστόλους πρὸς L. 4 : 10 L. 18

2 ἀνθολόγια πρὸς L. 17 L. 34

200 παιδαγωγίαι πρὸς L. 15 τῆς 100 L. 30...

5

1712, Δεκέμβρης· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Ν. Μέλο (Ἀνάπλι)¹²:

Φατούρα ὁποῦ φονίζο τοῦ αφέντός μου σιὸρ Γεοργακι Μέλου μοῦ
δόσαι ἄσπρα σὲ πόλες βολές δουκάτα 213.

.....

3 μηνέα τοῦ παπα πρὸς L. 12 L. 36

1 πεντικοστάρι L. 10

6

1713, Ἰούλης, 19· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Μ. Μέλο (Ἀνάπλι)¹³:

11. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 108,
φ. 270r.

12. Ὁ.π., φ. 268r. Ὁ γραμματικὸς
εἶναι ὁ Ἀνάργος Ψαρός, νέος στὴν
ὑπηρεσία τοῦ Γ. Μέλου, ὁ ὁποῖος
ἀσκεῖ καθήκοντα γραμματέα καὶ βοη-
θοῦ του στὶς ἐμπορικὰς ἐργασίες. Ὁ
Ψαρός λοιπὸν σημειώνει στὸ κατὰστι-

χο, ποῦ κρατοῦσε γιὰ λογαριασμὸ τοῦ
ἀφέντη του, πὼς μὲ ἐντολὴ του ἀγό-
ρασε τὰ ἐμπορεύματα αὐτά, τὰ ὁποῖα
ὁ Γιωργάκης προόριζε γιὰ τὸν ἀδελ-
φὸ του τὸ Νικολό, ὅπως μαθαίνουμε
ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τους.

13. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ. b. 183,
φ. 6v.

... τὰ βιβλία ὅπου μου γράφης νὰ σοῦ πάρο δὲν σοῦ τα στελνο ἀπὸ τῆς στάμπες ὅπου λέγης μὲ τὸ νὰ εὐρίσκομαι εἰς τὸ σπιτι τοῦ σιὸρ Διμίτρι Γληκῇ καὶ δὲν θέλο νὰ κάμο τὸ ἄδικο¹⁴. λάβαι τὰ παζαριά τὸν βιβλίον τοῦ Γλικί¹⁵ καὶ ἂν σοῦ ἀρέσουν γράψε μου νὰ σοῦ τὰ πάρο. μὲν ἔχοντας ἄλο ἔστιλα τὴν κόπια Γεναρίου 31 μὲ τὸ καραβι Σὰν Μποναβεντούρα

7

1713, Σεπτέμβρης, 14· ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ ἐξόδων ποὺ ἔκανε ὁ Γ. Μέλος γιὰ τὸ Νικολὸ Πέτρου, γιὸ τοῦ Θωμά Πέτρου¹⁶:

Ἔδο γραφο τὴν ἐξοδία ὅπου κανο εἰς τὸ παιδιῇ τοῦ σιὸρ Θωμα Πετρον :

.....
εἰς τα βιβλία ὅπου του αγοράσαμει κοματία 13 L. 29 : 3
.....
μια ρετορικὴ Σκούφου..... L. 3
.....
λίμπρετα διὰ γράψιμο τρία..... L.1 : 10
.....
ἕναν βιβλίο λεγομένο βιογγέλιο L. 4
έναν καλεπίνον ντε σέται λίνγκουνέ L. 13
μία προσοδιά L. 1 : 10
.....
τοῦ ἀγορᾶς μία σφέρα L. 18 : 8
3 τόμονες τοῦ Κικερὸν μὲ τῆς νοτες τοῦ Οφριγιου L. 15
.....
7 χαρτῆα διὰ τὴν γεογραφία L. 14

8

1713, Σεπτέμβρης, 25· ἀπὸ Ν. Μέλο ('Ανάπλι) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)¹⁷:

Διὰ τὸν ἀδελφὸ μου τὸν σιὸρ Τζορτζι Ἀντόνιον Μέλο... τῆς σταίλ-

14. Ὁ Γ. Μέλος ἔμενε μὲ ἐνοίκιο στὸ σπίτι τοῦ Δ. Γλυκῇ, ὅπου εἶχε καὶ τὸ «ἐργαστήρι» του.

15. Ὁ κατ'ἀλογος μὲ τὰ βιβλία καὶ τίς τιμές τους, ποὺ ὑπαινίσσεται ἐδῶ ὁ Μέλος, δημοσιεύεται πιὸ κάτω, στίς σ. 30 - 34.

16. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 108, φ. 281^v - 282^r. Ὁ Ἀργίτης Θωμάς Πέτρου ἔχει ἀναθέσει τὴν κηδεμονία

τοῦ γιοῦ του Νικολοῦ, ποὺ σπουδάζει στὸ Μουράνο, στὸ Γ. Μέλο. Ὁ ἴδιος εἶναι μᾶλλον κτηματίας καὶ περιστάσιακὰ μόνο ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐμπόριο, ὅποτε συνεργάζεται μὲ τὸ Μέλο, ποὺ τὸν χρησιμοποιοῖ σὰν παραγγελιαδόχο του.

17. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 147, φ. 192^r - 193^r.

νο μήα φάτοῦρα ρουῖχα... καὶ μήα αλι φάτοῦρα χροῖσάφικὸ καὶ αλι μήα φάτοῦρα μέρτζα καὶ αλι μήα φάτοῦρα λίμπρα... Γράφο μαιρίκα λίμπρα δια μήα πρόβα να μοῦ ψονισης ὅς οριζις πως ἀπ αλι στάμπα δεν ἴμπορις νὰ παρις επιδιτις μαὶ το να βορίσκαίσε εις το ἀρχοντικο τοῦ σιὸρ Γλική καὶ η τάξις ἐκη το θαίλη ἀδελφαι καὶ ουτος τιχαινε καὶ ἐγο τις γραφο τιν αφτιν φάτοῦρα ξέκαθάρα ἐνὰ πρὸς ἐνα μαὶ τὰ παζαρια ὅς τὰ στελνι σιὸρ Ταρωνίτης¹⁸ τὸν πράγματέφτάδον του ἐδοξο απο τὴν στάμπα τοῦ Σαρου καὶ αν ὀριζις ουτος πολὰ καλα ειδεμὴ ἄς λιπουνε ὀλοταυλα....

Σὲ ξεχωριστὸ φύλλο χαρτιοῦ τοῦ στέλνει μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία τῇ φατούρα τῶν βιβλίων¹⁹:

Βιβλία. 1713 Σαιπταιβρίον 25 Αναπλι.

Αἶπαρε μον τὰ κάτωθεν βιβλία ἀπὸ τὴν στάμπα τοῦ σιὸρ Γλικεὶ περὸ μὲ τὸ παζάρη ὅπου ἀγοράζη ὁ σιὸρ Ταρωνίτης καὶ ἄλη ἀπ' τὴν στάμπα τοῦ σιὸρ Σάρου, δηατὴ ἐγὼ ἀγαπὸ πολλὰ δηα νὰ κάμο νᾶν τὸν κάμο πράγμα πολλὴ ἀμὴ τὸ πράγμα ὄντας ἦνε ἀκριβότερο ἀπὸ τον ἀλονόνε τυχαίνει αὐτὴ νὰ πουλῶνε καὶ ἐμεῖς νὰ στεκόμαστε²⁰ καὶ δηα τὸ παρὸν γράφο ὀλίγα καὶ μὲ δεῦτερο θέλο γράφῃ περησότερα:

Αρχῆς : ἀνθολόγια ὅπου τὰ ἔχει ἀπὸ τοῦ Σάρου ὁ σιὸρ Ταρωνίτης	
πρὸς L. 14 τὸ ἕνα ἔπαρε	4
τροῦδίο ποῦ τὰ ἦχαι πρὸς L. 13 ἔπαραι	4
ἀπόστολούς ὅπου τῆς ἦχαι πρὸς L. 3 : 10	4
ὀρολόγια μὲ δίχως χρυσάφη τάχε πρὸς L. 3 : 10	3
ἐβανγγέλια τάχαι πρὸς L. 14 τὰ ὀρθηναρια ἦγουν τὰ μίκορά....	2
εξοπάσκια ὅπου τάχαι πρὸς L. 7 ἔπαρε	3
εὐκολόγια μεγάλα ταχαι πρὸς L. 5	6

18. Ὁ κόντε Νικολὸς Ταρωνίτης, ἐγκαταστημένος στὴ Βενετία, θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του ἐπιτυχημένος ἐμπορος. Γιὰ τὸ Ν. Ταρωνίτη βλ. καὶ Κ.Δ. Μέρτζιου, *Νικόλαος Ταρωνίτης τοῦ Λεονάρδου*, «*Αἰθνηαῖκα*» 17(1960) 1-16.

19. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 147, φ. 184r.

20. Ἡ πληροφορία αὕτη γιὰ τὴν ἀντίδραση τοῦ κοινοῦ στὰ βιβλία

τοῦ Γλικῆ, ἐπειδὴ εἶναι ἀκριβότερα ἀπὸ τῶν ἄλλων, διασταυρώνεται καὶ μὲ μιὰ εἰδηση προερχόμενη ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Περούλη. Στὶς 21 τοῦ Μάρτη τοῦ 1722 ὁ Ἀνδρέας Γκανᾶς σὲ γράμμα του πρὸς τὸ Δημ. Περούλη ἀναφέρει ὅτι τὰ βιβλία, ποῦ τοῦ ἔστειλε ἀπὸ τῇ Βενετία, δὲν τὰ θέλουν γιὰτὶ εἶναι ἀκριβὰ (A.S.V., Grande Frat. S. Ant., Archivio Peruli, Serie terza, b. 1, s. n.).

ὀκτοῦχια πρὸς σολδία 13	12
ψαλῃτιρία πρὸς σολδία 13	6
παρακλήτῃκαῖς πρὸς L. 8	2
τήρικα πρὸς L. 8	2
δαμασκηνοὺς πρὸς L. 3 : 10 τῆς ἔπιραι	3
νέους θισαυροὺς πρὸς L. 3 : 10	3
Κυριακοδρομία πρὸς L.3.	4
Καλοκερηνές πρὸς L. 3	3
ναίος παράδισος πρὸς L. 3 : 10	3
παλαίος παράδισος πρὸς L. 3 : 10	3
ἐκλόγια πρὸς L. 3 : 10	3
μάργαρίτες τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς L. 3	2
ἀμαρτολὸν σοτιρία πρὸς L.3 : 10	2
Στουδίτης ἕνας	1

Εἰγαπιμένος σου ἀδελφὸς Νικολος Μέλος.

9

1714, Μάης, 15· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Θωμὰ Πέτρου ("Ἀργος")²¹:

Φατούρα τοῦ σιὸρ Θωμὰ Πετρον.

.....
μινέα τοῦ Ἰουλιανου χρονον διο πρὸς L. 78 τὸν χρόνον L. 156
ἕνα ἐβανγγελιο τοῦ Σάρου L. 16

10

1714, Αὐγουστος, 9· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Μ. Μέλο ('Ανάπλι)²²:

Φατούρα μέρτζα τοῦ σιὸρ Μιχάλη Μέλου.

50 ὀκτοειχια πρὸς σολδία 18 L. 45
.....

11

1714, Σεπτέμβρης, 14· ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ ἐξόδων ποῦ ἔκανε ὁ Γ. Μέλος γιὰ τὸ Νικολὸ Πέτρου²³:

*Λογαριασμὸς διὰ ταις ἐξοδὲς ὅπου ἔχο καμομένες εἰς τὸ παιδὴ
τοῦ σιὸρ Θωμὰ Πέτρου.*

21. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 108,
φ. 289r.

22. "Ο.π., φ. 293r.

23. "Ο.π., φ. 294v - 295r-v.

.....	
εἰς βιβλία διάφορα κομάρτια 13	L. 29:13
.....	
μία σφέρα διὰ τὴν γεογραφίαν.....	L. 12:8
χαρτηα τῆς γεογραφίας ὅπου μαθενεται στο σκολλίο τῆς	
ριτόρικis	L. 14
εἰς ἑταιρα βιβλήα κομάρτια δέκα	L. 40:5
.....	
1714 Νοέμβριον πρότη.	
.....	
μία ρετόρικὶ τοῦ Ἀριστοτέλη.....	L. 6
.....	
διὸ βιβλια	L. 6

12

1716, Ἰούνης, 16· ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ ἐξόδων ποῦ ἔκανε ὁ Γ. Μέλος γιὰ τὸ Λεονάρδο Περδικάρη²⁴:

Τα ὅτι ξοδιαζο για το Λιναρδο Περδικαρι :	
Λια ενα λεξικο καὶ μια γραματικη καὶ ενα Καντοκουρσιο	
καὶ εναν Εσοπο	L.8
.....	
μια γραματικη ρομευκν	L.3
.....	
λιμπρα.....	L. 94

13

1716, Αὐγουστος, 8· ἀπὸ Λεονάρδο Περδικάρη (Πάδοβα) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)²⁵:

... επιρα τὸν Καλεπινο καὶ τὸν Βιργιλιο δια L. 15...

14

1716, Ὀκτώβρης, 26· ἀπὸ Λεον. Περδικάρη (Πάδοβα) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)²⁶:

... και ἐπιρα καὶ της μησεσ πραξεσ του Αριστοτελι φτηνα L. 4...

24. "Ο.π., φ. 305^v. Ὁ Λεονάρδος Περδικάρης, ὀρφανὸς ἀπὸ γονεῖς, εἶναι γιὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ Μέλους. Σπουδάζει ἱατρικὴ στὴν Πάδοβα καὶ ὁ θεῖος του ἔχει ἀναλάβει

τὰ ἔξοδα τῶν σπουδῶν του.

25. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., h. 149, φ. 13^r.

26. "Ο.π., φ. 17^v.

15

1716, Δεκέμβρης, 25· από Μ. Μέλο (Σμύρνη) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)²⁷:

Φατούρα οπου νοτάρο τὰ κατοθεν μεταξοτὰ δια να μᾶς τα φονίσι
ὁ σιὸρ Γιοργάκης Αντόνιος Μέλος διὰ λογαριασμὸν τις σπητροφιάς
μας Μιχάλη Μέλου καὶ κὺρ Καλίνικον Λαυβριότη σιμαδεμένα με τὴν
αντικροῆς μάγκα

ῥολοὶ του Γληκί να ἦνε φοδορασημένο μὲ σαγρὴ ἓνα πο 1 σην-
ταγματιο του Γληκί ἓνα πο 1...

16

1716, Δεκέμβρης, 26· από Μ. Μέλο (Σμύρνη) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)²⁸:

Φατούρα οπου νοτάρο τὰ κατοθεν δια να μου τα φονίσι ο σιὸρ
Γιοργάκης Αντονίό Μέλος δια λογαριασμὸν Τζανετὴ Μπαράκο...
.....
παιδαγογίες του Γλικὴ διακόσιες πο 200...

17

1717· από Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Καλλίνικο. Λαυριώτη (Σμύρνη)²⁹:

Κυρ Καλινικον Λαβριοι το πρᾶμα οπου αγοραζο.

.....
σινταγματιο του Γλιτζι L.2:10
ρολογι με σαγρι φινο L. 10

18

1717, Ἰούλης, 8· ἀπὸ ἓνα μικρὸ κατάστιχο τοῦ Γ. Μέλου³⁰:

Να δοσι ο Γγιουανε Πικουλις οπου του εδοσα δια δεστικά

27. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 146, φ. 121^v. Ὁ Μιχάλης Μέλος ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τ' Ἀναπλιοῦ στοὺς Τούρκους ἐπιχειρεῖ νὰ ξαναρχίσει τὸ ἐμπόριο ἀπὸ τὴν Σμύρνη· πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ συνεργάζεται γιὰ ἓνα μικρὸ διάστημα μὲ τὸν ἐκεῖ ἐγκαταστημένο ἔμπορο Καλλίνικο Λαυριώτη.

28. E.I.B., δ.π., φ. 116^v. Τὴν παραγγελία κάνει ὁ Μιχάλης ἀλλὰ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Τζανετὴ Μπαράκου.

29. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 108, φ. 308^r.

30. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., Reg. 58^d, φ. 39^v. Στὸ Τζουάνε Πίκουλη ὁ Μέλος ἔχει ξαναπληρώσει γιὰ δεστικά, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ κατάστιχό του: εἰς τις 2 του Σεπτεμβρίου εδοσα του Πικουλι για να τους δεσι βιβλια L. 37. (E.I.B.—Παλ. Ἀρχ., Reg. 58^d, φ. 25^v). Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τοὺς δυὸ αὐτοὺς Βενετοὺς βιβλιοδέτες δὲ βρέθηκαν στὸ ἀρχεῖο Μέλου.

το βιβλίο τζικουνια 8 πρὸς L. 22. S. 5	L. 178
Στις 3 του παροντος του εδοσα	L. 66:15
	244:15

Να δοσι 1717 Ιουλιον 12.

Αντονιο Κορτι του εδοσα δια δεστικα L. 44.

19

1718, Νοέμβρης, 23· ἀπὸ Θεωдорῆ Μασιὸ (Πάτρα) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³¹:

Φατούρα ὁποῦ νοτάρο τὰ κάτοθεν μέρτζα διὰ νὰ μὸν τὰ ψονίσι
εἰς τὴν Βαινετιάν ὁ σιὸρ Τζόρτζης Ἀντόνιος Μέλος διὰ λογαριασμὸν
ἐδικὸν μου... καὶ νὰ εἶναι ἡς στόχαξης τόσο καὶ εἰς τὴν καλιτὰ τοῦ
πραμάτου ὅσὰν καὶ στήν ἀγορά.

.....
ὀχτοειχια τοῦ Σάρου ντουζίνες 5 λατίνα πρὸς S. 15 το ενα
ψαλιτίρια ντουζίνες 5 λατινὰ πρὸς S.15 το ενα
ρολόγια σκέτα 5
παρακλητικες 2....

20

1719· ἀπὸ Θεωдорῆ Μασιὸ (Πάτρα) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³²:

Κοπητα της φατουρας οτι θελη νὰ μας ψονηση σιορ Τζοτζης Αντονηο
Μαιλος· ης την Βενετηαν και να εχη να μας τα εστηλη μαι καραβη
φρατζηκο τα μησα μαι σηγαρητὰ καὶ τα μισὰ διχος σηγουρητα.

οκατιχήα του Σαρου	50
ψαλητηρηα	50
παρακλητηκη	2
ρολογηα	5
ανθολογηα πο τα καλα	1
τηπήκα	2
τρηοδηα	2
μηνεα	2

31. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 145, φ. 401v. Ὁ Θεωδωρῆς Μασιδὸς εἶναι ἔμπορος στήν Πάτρα καὶ μερικὲς

φορὲς συνεργάζεται με τὸ Μέλο.

32. E.I.B., δ.π., φ. 448v.

‘Ο Γ. Μέλος τοῦ ἀγοράζει τὰ πράγματα τῆς παραγγελίας καὶ στέλνοντάς του τα, σημειώνει στὸ πρόχειρο κατάστιχό του³³:

1719. Τα μερκια οπου αγοραζο δια τον Θεοδορι Μασιο.

.....
 50 οχτουχια πρὸς S. 15 L. 37 S. 10
 50 ψαλιτιρια πρὸς S.15 L. 37 S. 10
 2 παρακλιτικες πρὸς 10 λιτρες L. 20
 5 ρολόγια πρὸς 3¹/₂ λίτρες L. 17.S.10
 1 ανθολογι πρὸς 15..... L. 15
 2 τιπικα πρὸς λιτρες 11¹/₂ L. 23
 2 τριοδια πρὸς λιτρες 15 L. 30
 μυνεα με το να μι γραφι τους μινες δεν τα στελο

21

1719, Μάρτης 15· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία), πρὸς Ἀνάργο Ψαρό (Ἀλεξάνδρεια);³⁴:

Φατούρα τὸ κάτωθεν πρᾶμα διὰ λογαριασμόν Ἀνάργον Ψαροῦ φορτομένο ἅπάνο εἰς τὴν ταρτάνα ὀνομαζόμενη σπαντησιμα κοντζεσιὸν καπετὰν Τζανμπατίστα Ντ’ Ἀντρέ σιμαδεμένο μὲ τὴν ἀντήκρις μάρκα.

 6 σίνωφες ἀπο σαγρι πρὸς L.2 : 10.....L. 15

22

1721, Γενάρης, 27· ἀπὸ Ἀνάργο Ψαρό (Λιβόρνο) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³⁵:
 ... καὶ θέλῃς πάρει ἓνα ρολόγι τοῦ Γληκὴ χρῖσο μονο να εἶναι καλό...

23

1722, Ἰούλης, 22· ἀπὸ Δημήτρη Περούλη (Βενετία) πρὸς Κωνσταντὴ Θεοτόκη (Κέρκυρα)³⁶:

33. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 108, φ. 204^r.

34. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 146, φ. 307^v. Ὁ Ἀ. Ψαρός βρίσκεται στὸ Λιβόρνο καὶ σκοπεύει νὰ κατέβει μὲ ἐμπόρευμα στὴν Ἀλεξάνδρεια γιὰ νὰ τὸ πουλήσῃ ἐκεῖ. Ἔτσι λοιπόν, δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε γιὰ ποῦ ἀκρι-

βῶς προορίζονται οἱ ἔξι Συνόψεις.

35. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 148, φ. 333^v.

36. A.S.V. — Grande Frat. S. Ant., Arch. Privato Peruli, Serie terza, b. 14, s.n. Ὁ Κωνσταντὴς Θεοτόκης, ἔμπορος στὴν Κέρκυρα, εἶναι γνωστός τοῦ Μέλου, στὸν ὁποῖο

Φατοῦρα διὰ τὰ κάτωθεν βιβλία διὰ λογαριασμόν καὶ Κωνσταντῇ Θεωτόκῃ φωτωμένα ἀπάνω εἰς τὸ καράβη Βέργγινα ντελλε γρατζιε καπετὰν Ἀντόνιο Τζάνης διὰ τοὺς Κοσφούς.

Αρχῆς.

Ὁκτοῖχη ἀλλὰ λατῖναno	288	πρὸς	S.	17	L.	244:16
Ψαλιτίρια ὡς ἄνωθεν»	300	»	S.	17	L.	255:—
Ἐκλόγια»	8	»	L.	7:10	L.	60:—
Δαμασκηνοῦς»	8	»	L.	5:10	L.	44:—
Ὡρολόγια χρυσᾶ»	5	»	L.	5:10	L.	27:10
Ἔτερα σκέτα»	1	»	L.	4:—	L.	4:—
Τυπικά»	6	»	L.	14:—	L.	84:—
Τριόδια»	10	»	L.	18:—	L.	180:—
Ἐβαγγέλια μικρὰ»	10	»	L.	15:—	L.	150:—
Διακονικά»	20	»	L.	1:10	L.	30:—
Παρακλητικαῖς»	5	»	L.	10:10	L.	52:10
νέους θυσανροῦς»	10	»	L.	5:—	L.	50:—
ἁμαρτολῶν σωτηρία»	10	»	L.	5:—	L.	50:—
χρονογράφοις»	10	»	L.	5:10	L.	55:—
παιδαγωγίαις»	953	»	S.	2:—	L.	95:—

συσταίνει τὸν ἀδελφὸ του, ὅταν αὐτὸς πηγαίνει στὴ Βενετία, ἀλλὰ δὲ φαίνεται νὰ συνεργάζονται στὸ ἐπαγγελματικὸ ἐπίπεδο.

Τὰ βιβλία ποὺ στέλνει ὁ Περούλης στὸ Θεωτόκη πρέπει νὰ εἶναι τοῦ Γλυκῆ· στενὴ ἐπαγγελματικὴ συνεργασία καὶ ἀλληλοὑποστήριξη ἀνάμεσα στοὺς Περούληδες καὶ τοὺς Γλυκῆδες, χρονολογούμενη ἤδη ἀπὸ τὸ 17ο αἰώνα, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ εὐλογοσυμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ βιβλία ἀγορασμένα ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ. Ἐνισχυτικὸ στοιχεῖο στὴ σκέψη αὐτὴ εἶναι καὶ τὸ ὅτι οἱ τιμὲς ποὺ ἀναγράφονται στὴ «φατοῦρα» συμφωνοῦν περισσότερο μὲ τις τιμὲς τοῦ ἴδιου ἐκδότη ἀλλὰ μιὰ δεκαετία νωρίτερα (1713) καὶ καθόλου σχεδὸν μὲ τοῦ Σάρου γιὰ τὸν ἴδιο χρόνον (1713). Τὴ σύγκριση τῶν τιμῶν βλέ-

πε πιὸ κάτω στὸν πίνακα II. Γιὰ τις σχέσεις Γλυκῆ-Περούλη βλ. Π. Μιχαηλάρη, Ἀνέκδοτες ἐπιστολές (1695 - 1696) τοῦ Μιχ. Ν. Γλυκῆ στὸ Μιχ. Σταμ. Περούλη, «Θησαυρίσματα» 13 (1976) 246 - 7, 249. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνα μόνο ἄτομο δέχεται συγκεντρωμένη μιὰ τόσο μεγάλη ποσότητα βιβλίων (1811 συνολικά ἀντίτυπα διαφόρων τίτλων ἀξιᾶς 2.615 βεν. λιρῶν), μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Θεωτόκης στὴν Κέρκυρα ἐπαιξε ἴσως τὸ ρόλο βιβλιοπώλη - εἰσαγωγέα, ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄμεση λιανικὴ πώληση, θὰ εἶχε ἀναλάβει καὶ τὴ μεταπώληση βιβλίων σὲ ἄλλους μικρέμπορους. Τὸ κατὰστημα τοῦ Θεωτόκη λοιπὸν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν διαμετακομιστικὸ κέντρο τοῦ βιβλίου στὸν ἐλλαδικὸ χώρο.

μηννέα εἰς δώδεκα χρόνους 2

μήνες 7	πο	7	πρὸς	L.130:—	L. 335:19
ἕτερα εἰς ἕξη χρόνον 1	»	1	»	L.120:—	L. 120:—
ἀνθολόγια	»	9	»	L. 17:—	L. 153:—
πεντικοστώρια	»	6	»	L. 10:—	L. 60:—
μισοφκόλογα	»	10	»	L. 4:—	L. 40:—
ἀποστόλους	»	10	»	L. 4:—	L. 40:—
Διδαχαῖς Μηριάτη	»	10	»	L. 6:4	L. 62:—
νέους παραδίσους	»	10	»	L. 5:10	L. 55:—
Καλοκερηνή	»	10	»	L. 4:10	L. 45:—
εὐχολόγια	»	4	»	L. 5:—	L. 20:—
λειτουργεῖαις	»	30	»	L. 1:4	L. 36:—
γραμματικαῖς Λάσκαρη	»	10	»	L. 3:10	L. 35:—
μαργαρήταις	»	6	»	L. 5:—	L. 30:—
παραδίσους	»	6	»	L. 5:—	L. 30:—
νέους κλήμακας	»	4	»	L. 5:10	L. 22:—
Κυριακοδρομεῖα	»	6	»	L. 5:—	L. 30:—
σύνοψις Μηρειάδη	»	14	»	L. 3:10	L. 49:—
ὀχτοῖχι καὶ ψαλιτύρι ὅλον ἓνα βιβλίον 1			διὰ	L. 2:10	
ἐβαγγέλια μεγάλα	»	4	»	L. 17:—	L. 68:—
Κασέλα ἀλθίδηνη μεγάλη μὲ τὴν κληδονιὰ διὰ τὰ αὐτὰ				L. 14:—	
				L. 2.629:5	
Διὰ ντάτζιον ναῦλον καὶ κάθε ἄλλην ἔξοδον	»			114:15	
				L. 2.744:—	
Διὰ σηγουρητὰ πρὸς $1\frac{1}{4}$ τὰ ἑκατὸ	»			34:—	
στένονν δουκάτα 448 : 2				L. 2.778:—	

24

1722, Νοέμβρης, 22· ἀπὸ Νικολὸ Γερένη (Λιβόρνο) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³⁷:

... Ἀκόμη σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ στείλεις ἓνα χαρτὶ φράγκικο καὶ ἀράπικο, ὀνομάζεται Τερζιμάν³⁸, νὰ εἶναι μεγάλο σὰν Ὀκτώηχος· καὶ ὅ,τι ξοδιάσεις τόσο στὸ χαρτὶ ὥσάν καὶ εἰς τὴν πόσταν γράφτο νὰ

37. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 149, φ. 170ν. Κατ' ἐξαίρεση στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀποκαταστάθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ κειμένου, ἐπειδὴ δὲ στάθηκε δυνατὸ νὰ ἔχω φωτοτυπία τοῦ ἐγγράφου κατὰ τὴ σύνθεση τῆς

ἐργασίας. Ὁ Ἀθηναῖος Ν. Γερένης ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ ταξιδεύει σὲ διάφορα μέρη σὰν ἀνταποκριτὴς ἄλλων, μεγαλεμπόρων κυρίως.

38. Πρόκειται γιὰ γαλλοαραβικὸ λεξικόν.

τὰ λάβω, ἐπειδὴ τις καὶ τὸ χρειάζεται ἓνας Σμαλὶς φίλος μου διὰ νὰ μάθει νὰ μιλάει φράγκικα....

25

1723, Αὐγούστος, 17· ἀπὸ Γιάκουμο Νέγγρη (Μαδρίτη) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³⁹:

... καὶ σε περικαλὸ ἀνίσος καὶ σοὺ φενετε εὐκόλῃ νὰ μὸν γορασῖς
1 τριοδιὸ καὶ 1 ωρολογίον καὶ νὰ μὸν τα στίλῃς....

26

1725, Νοέμβρης, 26· ἀπὸ Μ. Μέλο (Τρίκαλα Κορινθίας) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)⁴⁰:

... μὸν γραφῆς ἡς τὴν ἀνοθεν σου γραφὴ νὰ σου γραφῶ νὰ στη-
λῃς τοῦ ἡποταχτηκοῦ μου ἐκίνα ὅπου του χρειάζονται καὶ περικάλωσε
στήλε του τα... πηνεα δὸδεκα τριοδιὸν πεντηκοσταριὸν τηπικὸ εὐκό-
λογιὸν οὐόλογιὸν ἀποστολὸν καὶ τὸ γερόν εβαγγελήον...

27

1727, Ἰούλης, 30· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Μ. Μέλο (Μ. Σπήλαιον)⁴¹:

Μιχαλὶς Μελοσ νὰ δοσι το κατοθεν πρᾶμα.

.....
ἀνθολογίῳ εἷνα L. 17
παρακλιτικὴ μιὰ L. 11

39. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 145, φ. 70v. Ὁ Γιάκουμος Νέγγρης, κυπριακῆς καταγωγῆς, δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐμπόριον· εἶναι στὴν ὑπηρεσίᾳ κάποιου ἀνώτερου Βενετοῦ διπλωματικοῦ ὑπάλληλου.

40. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 146, φ. 285r. Ὁπως μᾶς πληροφορεῖ γράμμα τοῦ Ἀθ. Φωστήρα ἀπὸ τὴν Πάτρα πρὸς τὸ Γ. Μέλο (29-12-1730), τὰ βιβλία ποὺ ἔστειλε γιὰ τὸν ὑποταχτικὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχάλη — ὁ ὁποῖος εἶχε στὸ μεταξὺ γίνεи καλόγηρος — «ἐπίασαν τόπο», ἐπειδὴ ὁ διάκονος Γεώργιος χειροτονήθηκε ἱε-

ρέας καὶ πῆγε δάσκαλος στὴ σχολὴ τῶν Τρικάλων, πληρωμένος ἀπὸ τὸ Χρύσανθο Νοταρᾶ. (E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 145, φ. 157r). Γιὰ τὸ σχολεῖο τῶν Τρικάλων Κορινθίας καὶ τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Χρύσανθο Νοταρᾶ βλέπε Μανουήλ Ι. Γεδεών, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα, ἐπιμέλεια Α. Ἀγγέλου — Φ. Ἡλιού, Ἀθ. 1976, σ. 7, 256.

41. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 108, φ. 257v. Τὰ βιβλία αὐτὰ προορίζονται γιὰ τὸ μοναστήρι τοῦ Μ. Σπηλαίου, ὅπου κατογερεῖται ὁ Μ. Μέλος.

τριοδιον ενα	L. 20
εβαγγελιον ενα	L. 20
εφχολογιον ενα	L. 7 S. 10
ενα ρολογιον	L. 4 S. 10
12 μινεα για το μοναστιρι οπου γραφι.....	L. 130

28

1727, Σεπτέμβρης, 1· από τούς συνεταίρους 'Αποστόλη και Παναγιώτη (Θεσσαλονίκη) πρὸς ἀνώνυμο συνεργάτη τους (Βενετία)⁴²:

.... οκτοηχια του Γληκυ σταχομενα 100...

29

1728, Γενάρης, 4· από Γ. Μέλο πρὸς Δημήτρη Μηγιάρη (Πάτρα)⁴³:

Η παρόν μου ηρε... και δευτερον να της δοσο ηδεισην προς σην-
τροφευο την παρον πολητιζα δε καργου οπου εφορτοσα με την παρόν
μαρκηληάνα ... μηα κασέλα... και εχη το κατοθεν πραγμα ως ηρε δια
να παραδοθή του αδελφου μου κηρ Μηχαλη Μελου... στο μοναστηρη
ης το Μεγα Σπηλεος....

ανθολογη ενα

παρακλητικη μηα

εβανγελιο ενα

ευχολόγη ενα

ενα ρολογη

12 μηνεα

μηα διδασκαληα του Χρησανθου.....

30

1731, Αύγουστος, 27· από Μ. Μέλο (Μ. Σπήλαιο) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)⁴⁴:

42. A.S.V., Grande Frat. S. Ant., Arch. Priv. Peruli, b. 45, mazzo H, no 3.

43. E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 183, φ. 165r. 'Ο Δημήτρης Μηγιάρης, ἐμ-
πορευόμενος στην Πάτρα, παίζει ρόλο
ἀπλου ἀποδέκτη των πραγμάτων που
προορίζονται για τὸ Μ. Μέλο, ἐπειδὴ
αὐτὸς μονάζει στὸ Μ. Σπήλαιο καὶ

ἀδυνατεῖ νὰ τὰ παραλάβει ὁ ἴδιος
κατὰ τὴν ἀφίξη τοῦ караβιού ἐκεῖ.

44. E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 146,
φ. 323r. 'Ο Γιωργάκης τοῦ στέλνει
τὰ βιβλία μετὸν Πατρινό Δημ. Κε-
χρή στις 28 'Απρίλη τοῦ 1732 καὶ
γράφει πὼς εἶναι ὅλα «στάμπα τοῦ
Γλυκῆ καὶ Σάρου». (E.I.B. — Παλ.
'Αρχ., b. 183, φ. 193v).

... να μου στηλῆς μερικο πρᾶμα και ἡσε νοικοκτηρῆς. αρχῆς· τετραβαγγελα διω, να ἡνε με χοντρα γραματα οτη τω φος μου ἡνε κοντω και δεν οιπορο να διάβασο σε ψοιλα γραματα. Το ενα τω θελο δια λογου και το δια τον σκευωφηλακα μας, ωμῆος και διω ρολογηα και διο εὔκολογηα καὶ αυτα με χοντρα γραματα...

31

1731, Ἀπρίλης, 28· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Λεονάρδο Περδικάρη (Κωνσταντινούπολη)⁴⁵:

... Τὰ βιβλία ὁποῦ μοῦ γράφεις νὰ σοῦ πάρω, ἤγουν ταῖς ὀπεραις τοῦ Πλάτωνος γραικολατίνον καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Ξενοφῶντος τὸ εὐρίσκω γραικολατίνον, καὶ ἂν ὀρίσης τὸ ἄλλο ἑλληνικὸ μόνον ἀβιζαρισέ μου καὶ θέλω τὸ πάρη καὶ ἂν θέλεις ξεχωριστὰ τὸ λατίνον, ἀβιζαρισέ με καὶ καθὼς μοῦ γράψης, θέλει κάμω...

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀγορὰ τῶν βιβλίων αὐτῶν ὁ Μέλος θὰ γράψῃ στὸν ἀνεψιό του στὶς 19 Ἰούλη τοῦ ἴδιου χρόνου⁴⁶:

... σοῦ ἀγόρᾳσα τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοφῶντα μὲ πολὺν κόπον, ἐστῶντας καὶ νὰ εἶναι βιβλία ὁποῦ δὲν εὐρίσκονται...

Τέλος, στὶς 13 Σεπτέμβρη τοῦ 1731 γράφει πὼς τοῦ στέλνει τὰ βιβλία⁴⁷:

... σου στέλνο τα διο βιβλια γερολατινα.

ο Πλαντον μου εκουστισε L. 62

ο Ξεροφον μου εκουστισε L. 46

L. 108.

Τα οπια θελι τα λάβι και ας εχο τιν ιδισιν και εινε καλα το αλο βιβλιον το Θουκουδιδε δεν εβρισκετε και εχο παραγγελιά καὶ ανισος και εβρεθι θελο σου το παρο...

32

1731, Ἀπρίλης, 22· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Λεονάρδο Περδικάρη (Κωνσταντινούπολη)⁴⁸:

... διὰ τὸ Θουκιδιδην εινε δυσκολον να ευρεθῇ καὶ ευρισκοντας το θελο της το στιλη· η Ανατομία ντὲλ Μπαρτολονή μὲ δυσκολία θελη

45. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 183, φ. 188r.

46. Ὁ.π., φ. 189r.

47. Ὁ.π., φ. 190r.

48. Ὁ.π., φ. 193r.

ευρεθη με το να ειναι τυπομένη εδο βολετο καί την ευρο ετζι μου ειπεν ο κανζιλιέρις· δια το Χαλεπίνο όπου ειναι ειστερονάς τυπομένο εις την Πάδοβα δέν μου γραφис αν θελεις το μικρο η το μεγαλο καί αβηζάοισέ με...

Ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς εἰδήσεις, συγκεντρωμένες μόνον οἱ ἀποστολὲς ἢ παραγγελίες βιβλίων παρουσιάζονται συνοπτικὰ στὸν πίνακα I.

ΠΙΝΑΚΑΣ I

Παραγγελίες καὶ ἀποστολὲς βιβλίων ἀπὸ τὴ Βενετία (1711-1731)

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς (Α.) ἢ παραγγελίας (Π.)	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικός οἶκος προμήθειας.
Α. 28/3/1711	Ὁκτώηχος	40	— : 18	Ἀνάπλι	Σάρος
	Ἱερὴ Σύνοψη	12	— : 35		
	Ἀπόστολος	4	4 : —		
Α. 5/9/1712	Ἀπόστολος	10	4 : —	Ἀνάπλι	Σάρος
Π. Σεπτ. 1712	Ἀνθολόγιο	3	13 : —	Ἀνάπλι	Σάρος
	Τριώδιο	2	10 : —		
	Εὐαγγέλιο	1	10 : —		
	Παρακλητικὴ	1	7 : —		
	Πεντηκοστάριο	2	7 : —		
	Ἀπόστολος	6	3 : 10		
	Ὡρολόγιο	6	3 : 10		
	Εὐχολόγιο	4	4 : —		
Π. 25/11/1712	Ψαλτήρι	5	— : 13	Ἀνάπλι	Γλυκὴς
	Ὁκτώηχος	12	— : 13		
	Ὁκτώηχος	20	— : 18		
	Ψαλτήρι	20	— : 18		
	Ἀνθολόγιο	2	17 : —		
Α. 4/2/1713	Ἀπόστολος	4	4 : 10	Ἀνάπλι	Γλυκὴς
	Εὐαγγέλιο	1	4 : —		
	Παιδαγωγία	200	— : 3		

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικός οἶκος προμήθειας			
Α. Δεκέμβ. 1712	Μηνναῖα Πεντηκοστάριο	3	Λίρες Σολδ. 12 : —	— Ἀνάπλι	—			
		1	10 : —					
	Ἀνθολόγιο	4	14 : —	— Ἀνάπλι				
	Τριώδιο	4	13 : —					
	Ἀπόστολος	4	3 : 10					
	Ὡρολόγιο	3	3 : 10					
	Εὐαγγέλιο	2	14 : —					
	Ἐξωπάσχιο	3	7 : —					
	Εὐχολόγιο	6	5 : —					
	Ὁκτώηχος	12	— : 13					
	Ψαλτήρι	6	— : 13					
	Παρακλητικὴ	2	8 : —					
	Τυπικὸ	2	3 : —					
	Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ	3	3 : 10			— Ἀνάπλι		
	Νέος Θησαυρὸς	3	3 : 10					
Κυριακοδρόμιο	4	3 : —						
Καλοκαιρινὴ	3	3 : —						
Νέος Παράδεισος	3	3 : 10						
Παλαιὸς Παδεισος	3	3 : 10						
Π. 25/9/1713	Ἐκλόγιο	3	3 : 10	— Ἀνάπλι	Γλυκῆς			
	Μαργαρίτες Χρυσοστόμου	2	3 : —					
	Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία	2	3 : 10					
	Στουδίτης	1	—					
	Α. 15/5/1714	Εὐαγγέλιο Μηνναῖα	1			16 : —	— Ἀργος	Σάρος Ἰουλιανὸς
			(12x2 =24)			78 : —		
	Α. 9/8/1714	Ὁκτώηχος	50			— : 18	— Ἀνάπλι	—

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί- τυπα	Τιμή	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτι- κὸς οἶ- κος προ- μήθειας
			Λίρες Σολδ.		
Π. 25/12/1716	Ὁρολόγιο	1	10 : —	— Σμύρνη	Γλυκῆς
Α. -/-/1717	Συνταγματίο	1	2 : 10		
Π. 26/12/1716	Παιδαγωγία	200	—	Σμύρνη	Γλυκῆς
Π. 23/11/1718	Ὁκτώηχος Ψαλτήρι Παρακλητικὴ Ὁρολόγιο	60 60 2 5	— : 15 — : 15 — —	— Πάτρα	Σάρος
Α. -/-/1719	Ὁκτώηχος Ψαλτήρι Παρακλητικὴ Ὁρολόγιο Ἀνθολόγιο Τυπικὸ Τριώδιο	50 50 2 5 1 2 2	— : 15 — : 15 10 : — 3 : 10 15 : — 11 : 10 15 : —		
Α. 15/3/1719	Ἱερὴ Σύνοψη	6	2 : 10	Ἀλεξάν- δρεια(;)	—
Π. 27/1/1721	Ὁρολόγιο	1	—	Λιβόρνο	Γλυκῆς
	Ὁκτώηχος Ψαλτήρι Ἐκλόγιο Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ	288 300 8 8	— : 17 — : 17 7 : 10 5 : 10	— Κέρκυρα	Γλυκῆς
Α. 22/7/1722	Ὁρολόγιο (χρυσόδετο)	5	5 : 10		
	Ὁρολ. (ἀπλὸ)	1	4 : —		
	Τυπικὸ	6	14 : —		
	Τριώδιο	10	18 : —		
↓	Εὐαγγέλιο	10	15 : —	↓	↓

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί- τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτι- κὸς οἶ- κος προ- μήθειας
↑			Λίρες Σολδ.	↑	↑
Α. 22/7/1722 —	Ἱεροδιακονικὸ	20	1 : 10	— Κέρκυρα	Γλυκῆς
	Παρακλητικὴ	5	10 : 10		
	Νέος Θησαυρὸς	10	5 : —		
	Ἀμαρτωλῶν				
	Σωτηρία	10	5 : —		
	Χρονογράφος	10	5 : 10		
	Παιδαγωγία	953	— : 2:3		
	Μηναῖα (σὲ 12 τόμους)	31	130 : —		
	Μηναῖα (σὲ 6 τόμους)	6	120 : —		
	Ἀνθολόγιο	9	17 : —		
	Πεντηκοστάριο	6	10 : —		
	Εὐχολόγιο μι- σὸ (Μισευχολόγιο)	10	4 : —		
	Ἀπόστολος	10	4 : —		
	Διδαχὲς Μη- νιατῆ	10	6 : 4		
	Νέος Παράδει- σος	10	5 : 10		
	Καλοκαιρινὴ	10	4 : 10		
	Εὐχολόγιο	4	5 : —		
	Λειτουργίες	30	1 : 4		
	Γραμματικὴ Κ. Λασκάρεως	10	3 : 10		
	Μαργαρίτες				
	Χρυσόστομου	6	5 : —		
	Παράδεισος	6	5 : —		
	Νέος Κλίμακας	4	5 : 10		
	Κυριακοδρόμιο	6	5 : —		
	Ἱερὴ Σύνοψη	14	3 : 10		
	Ὁκτώηχος - Ψαλτήρι	1	2 : 10		
	Εὐαγγέλιο	4	17 : —		
Π. 22/11/1722	Τερζιμάν	1	—	Λιβόρνο	—

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί- τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτι- κὸς οἰ- κὸς προ- μήθειας
			Λίρες Σολδ.		
Π. 17/8/1723	Τριώδιο Ὡρολόγιον	1 1	— —	Μαδρίτη	—
Π. 26/11/1725	Μηναῖα Τριώδιο Πεντηκοστάριον Τυπικὸν Εὐχολόγιον Ὡρολόγιον Ἀπόστολος Εὐαγγέλιον	12 1 1 1 1 1 1 1	— — — — — — — —	Τρίκαλα Κορινθίας	Γλυκῆς (;)
Α. 30/7/1727	Ἀνθολόγιον Παρακλητικὴ Τριώδιο Εὐαγγέλιον Εὐχολόγιον Ὡρολόγιον Μηναῖα	1 1 1 1 1 1 12	17 : — 11 : — 20 : — 20 : — 7 : 10 4 : 10 130 : —	Μονὴ Μ. Σπηλαίου	Γλυκῆς (;)
Π. 1/9/1727	Ὀκτώηχος	100	—	Θεσ/νίκη	Γλυκῆς
Α. 4/1/1728	Ἀνθολόγιον Παρακλητικὴ Εὐαγγέλιον Ὡρολόγιον Μηναῖα Διδασκαλία Χρῦσανθου	1 1 1 1 12 1	— — — — — —	Μονὴ Μ. Σπηλαίου	Γλυκῆς (;)
Π. 27/8/1731	Τετραεὐαγγέλιον Ὡρολόγιον	2 2	— —	Μονὴ Μ. Σπηλαίου	Γλυκῆς κ' Σάρος
Α. 28/4/1732	Εὐχολόγιον	2	—		
Α. 13/9/1731	Πλάτωνα ἔργα Ξενοφῶντα ἔργα	1 1	62 : — 46 : —	Κων/λη	—

Σημ. Γιὰ τὰ Μηναῖα, ἡ τιμὴ ἀναφέρεται σὲ δλόκληρη τὴ σειρά.

Αὐτὸ ποὺ παρατηροῦμε ἐδῶ εἶναι ὅτι οἱ περισσότερες παραγγελίες ἐκτελοῦνται ἀπὸ τὸ βιβλιοπωλεῖο τοῦ Γλυκῆ, μολονότι οἱ τιμές του εἶναι πολὺ ὑψηλότερες ἀπὸ τῶν ἄλλων. Δὲν θὰ πρέπει ὅμως νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ γεγονὸς αὐτὸ σημαίνει πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἓνα κοινό, τοῦ ὁποῦ το πολίτισμικὸ καὶ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ποιότητα ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ κόστος, ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο ἐκτελεστὲς ὅλων αὐτῶν τῶν παραγγελιῶν (Μέλος καὶ Περούλης) εἶχαν εἰδικούς — ὅπως εἶπαμε — λόγους νὰ «πλασάρουν» τίς ἐκδόσεις ἢ γενικότερα νὰ ἀγοράζουν ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ.

Ἐκεῖνο ποὺ ἀξίζει νὰ ἐπισημάνει κανεὶς ἰδιαίτερα εἶναι ἡ αἰσθητὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς τιμές τῶν δύο ἐκδοτῶν. Στὸν πίνακα II εἶναι συγκεντρωμένα ἐκεῖνα μόνο τὰ βιβλία, ποὺ ἡ ἀναγραφὴ τῶν τιμῶν τους καὶ στὶς δύο ἐκδόσεις μᾶς ἐπιτρέπει κάποιες μεταξὺ τους συγκρίσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ II

Τιμές τῶν ἐκδόσεων Γλυκῆ καὶ Σάρου
(σὲ λίρες βενέτικες)

Τίτλοι βιβλίων	Τιμές Σάρου	Τιμές Γλυκῆ	
	1713	1713	1722
Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία	3 : 10	—	5
Ἀνθολόγιο	14	17	17
Ἀπόστολος	3 : 10	4 : 10	4
Ἐκλόγιο	3 : 10	7 : 10	7 : 10
Εὐχολόγιο	5	7 : 10	5
Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ	3 : 10	5 : 10	5 : 10
Καλοκαιρινή	3	4 : 10	4 : 10
Κυριακοδρόμιο	3	4 : 10	5
Μαργαρίτες Χρυσοστόμου	3	4 : 10	5
Νέος Θησαυρὸς	3 : 10	5 : 10	5
Νέος Παράδεισος	3 : 10	5 : 10	5 : 10
Παρακλητικὴ	8	11	10 : 10
Τριῶδιο	13	20	18

Κάνοντας τὴ σύγκριση πρῶτα συγχρονικὰ ἀνάμεσα στὶς τιμές τοῦ Γλυκῆ καὶ τοῦ Σάρου, διαπιστώνουμε ὅτι τὰ βιβλία τοῦ πρώτου εἶναι κατὰ μέσο ὄρο 2 λίρες καὶ 16 σολδία ἀκριβότερα ἀπὸ τοῦ δευτέρου, ποσὸ ὅπωςδήποτε ἀρκετὰ σημαντικόν, ὥστε νὰ δικαιολογεῖ

τὴν προτίμηση τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, καὶ τῶν ἐμπόρων γιὰ τὶς ἐκδόσεις Σάρου. Μιὰ δεύτερη ματιά, τώρα διαχρονικά, στὶς τιμές τοῦ 1713 καὶ 1722, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὶς ἐκδόσεις Γλυκῆ, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐλάχιστες μεταβολές ἔχουν ἐπέλθει στὴ διατίμηση τῶν βιβλίων εἴτε στὴν κατεύθυνση μιᾶς μικρῆς αὐξησης εἴτε στὴν τάση γιὰ μιὰ ἐλάχιστη μείωση. Δίχως νὰ εἶναι δυνατό νὰ δοθεῖ μιὰ λογικὴ ἐξήγηση στοῦ φαινόμενο, παρατηροῦμε ὅτι, Ἀπόστολος, Εὐχολόγιο, Νέος Θησαυρός, Παρακλητικὴ καὶ Τριώδιο, ἔχουν λίγο κατέβει, ἐνῶ τὸ Κυριακοδρόμιο καὶ οἱ Μαργαρίτες τοῦ Χρυσόστομου ἔχουν ἐλαφρῶς ἀρριβῆναι· στὰ ἄλλα οἱ τιμές εἶναι ἀμετάβλητες.

Ἐνδιαφέρον θὰ ἦταν, ἂν μπορούσαμε νὰ ἔχουμε τὸ ποσοστὸ ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὰ βιβλία στὴ συνολικὴ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ποὺ ἐξάγονται ἀπὸ τὴ Βενετία πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Κάτι τέτοιο ὅμως εἶναι ἐφικτὸ νὰ τὸ παρακολουθήσουμε μόνο σὲ τέσσερες περιπτώσεις, ποὺ συγκεντρώνονται στὸν πίνακα III.

ΠΙΝΑΚΑΣ III

Ἀναλογία ἀξίας τῶν βιβλίων στὴ συνολικὴ ἀξία τῆς παραγωγίας

Ἡμερομηνία φατούρας	Συνολικὴ ἀξία φατούρας		Ἀξία βιβλίων	
	Λίρες	%	Λίρες	%
28 Μαρτίου 1711	7.213	100	73	1,01
4 Φεβρ. 1713	3.626	100	158	4,36
15 Μαρτίου 1719	5.563	100	15	0,27
— — 1719	1.398	100	179	12,8

Ἐδῶ οἱ εἰδήσεις γιὰ τὰ βιβλία προέρχονται ἀπὸ μεγάλες «φατούρες», ὅπου σημειώνεται ἡ συνολικὴ ἀξία ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναλυτικὴ κατὰ εἶδος ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Ὑποχρεωμένοι νὰ περιοριστοῦμε στὶς ἐνδεικτικὲς αὐτὲς περιπτώσεις φτάνουμε στὴν ἀκόλουθη διαπίστωση: σὲ τέσσερες ἀποστολές (οἱ δύο πρῶτες καὶ ἡ τέταρτη προορίζονται γιὰ τὸ Μοριά, ἐνῶ ἡ τρίτη μᾶλλον γιὰ τὴν Ἀλεξάνδρεια) συνολικῆς ἀξίας 17.800 βενετικῶν λιρῶν τὰ βιβλία κοστίζουν μόνο 425 λίρες καὶ ἐκπροσωποῦν σὲ ποσοστὸ μόνο τὸ 2,4 %. Ἐνα ποσοστὸ 3% γιὰ τὰ βιβλία ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν εἰσαγωγῶν δίνει τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ποθητοῦ Ξένου⁴⁹

49. Sp. Asdrachas, *Faits économiques et choix culturels: à propos du commerce de livres entre Ve-*

nise et la Méditerranée orientale au XVIIIe siècle, «Studi Veneziani» 13 (1971) 591.

(β' μισό τοῦ 18ου αἰ.) καὶ 2,99% ἔχουμε ἀπὸ τὸ ἐμπόριο Σελέκη-Σάρου (α' μισό τοῦ 18ου αἰ.)⁵⁰.

"Ὅσο καὶ ἂν τὸ 2,4% δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ σύνολο τῶν βιβλιοαστολῶν, ἡ ἀναφορά στὰ δύο ἄλλα ἀρχεῖα μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει μὲ ἀρκετὲς ἐπιφυλάξεις στὴν ἀναγωγή τοῦ ἐξαγομένου ἀπὸ τὸ μερικὸ σὲ γενικὸ ἐπὶ τοῦ συνόλου συμπέρασμα· ὅτι δηλαδὴ στὸ 18ο αἰῶνα τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγομένων στὴν Ἑλλάδα βιβλίων κυμαίνονταν γύρω στὸ 2,5% - 3% περίπου.

Στὸν πίνακα IV συγκεντρώνονται τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ τὶς πηγές μας, μὲ τρόπο πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε ἀναλυτικὰ τὴ διάθεσή τους, στὴν ἐλληνικὴ ἀγορά, κατὰ ἔτη καὶ κατὰ τίτλους.

Καθὼς μᾶς δείχνει ὁ πίνακας IV, στὴν εἰκοσαετία 1711-1731, συνολικὰ 2.953 ἀντίτυπα 38 διαφορετικῶν βιβλίων φεύγουν ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ διοχετεύονται κυρίως στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα πολὺ μικρὸ ἀριθμὸ πού προορίζεται γιὰ Σμύρνη, Λιβόρνο, Μαδρίτη, Κωνσταντινούπολη. Σὲ σύνολο 23 ἀποστολῶν ἢ παραγγελιῶν τὰ διάφορα ἔργα ἀπαντῶνται μὲ τὴν ἐξῆς συχνότητα: δώδεκα φορὲς βλέπουμε νὰ παραγγέλνονται Ὁρολόγια, ὀκτὼ φορὲς Ὀκτωήχια· Εὐαγγέλια, Παρακλητικὲς καὶ Τριῶδια ἑπτὰ φορὲς· Ἀνθολόγια καὶ Μηναῖα ἕξι παραγγελίες· Ἀπόστολοι καὶ Ψαλτήρια πέντε· τέσσερες φορὲς τὰ Τυπικὰ καὶ τρεῖς φορὲς Παιδαγωγίες, ἐνῶ γιὰ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἔχουμε μιὰ ἢ δύο μόνο παραγγελίες. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι ἡ ποσότητα τῶν ἀντιτύπων τῆς Παιδαγωγίας, πού ἀποστέλλονται ἀπὸ τὴ Βενετία στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τὴ συχνότητα τῶν ἀποστολῶν τῆς σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα βιβλία, ὅπου ἔχουμε πολλὰ παραγγελίες ἀλλὰ γιὰ μικρὸ ἀριθμὸ ἐντύπων. Ἡ κατ' ἐξοχὴν χρῆση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ σὰν ἀλφαριθμητὴ τῆς κατώτερης ἐκπαιδευτικῆς βαθμίδας, ἐξηγεῖ τοὺς ἐντυπωσιακοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἀποστολῶν του. Ἔτσι λοιπόν, στὸ σύνολο τῶν βιβλίων τοῦ πίνακα IV τὸ ὑψηλότερο ποσοστὸ ἔχουν οἱ Παιδαγωγίες μὲ τὸ 45,82% καὶ δεύτερο ἔρχεται τὸ Ὀκτωήχι μὲ 21,43%. ἀκολουθοῦν, τὸ Ψαλτήρι μὲ 14,93%, τὰ Μηναῖα μὲ 3,39%, ἐνῶ ἀπὸ τὰ τὰ ὑπόλοιπα μόνο τὸ Ὁρολόγι, ἡ Σύνοψη, ὁ Ἀπόστολος καὶ οἱ Λειτουργίες ξεπερνοῦν τὴ μονάδα· ὅλα τὰ ἄλλα βρίσκονται σὲ ἐπίπεδα χαμηλότερα ἀπὸ τὸ 1%. Ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὰ δύο βιβλία μὲ τὴ μεγαλύτερη ζήτηση, δηλαδὴ τὴν Παιδαγωγία καὶ τὸ Ὀκτωήχι (τὸ

50. "Ο.π., σ. 595.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV

Διάθεση τῶν βιβλίων κατὰ ἔτη

ΤΙΤΛΟΙ	1711	1712	1713	1714	1716	1718	1719	1721	1722	1723	1725	1727	1728	1731	Σύνολο	%
Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία			2						10						12	0,41
Ἀνθολόγιο		3	6				1		9			1	1		21	0,71
Ἀπόστολος	4	16	8						10		1				39	1,32
Γραμματική Κ. Λασκάρεως									10						10	0,34
Διδασκαλία Χρυσάνθου													1		1	0,03
Διδαχὲς Μηνιάτη									10						10	0,34
Ἐκλόγιο			3						8						11	0,37
Ἐξωπάσχιον			3												3	0,10
Εὐαγγέλιο		5	3	1					14		1	1	1		26	0,88
Εὐχολόγιο			6						4		1	1		2	14	0,47
Εὐχολόγιο μισθ			3						10						10	0,34
Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ									8						11	0,37
Ἱεροδιακονικὸν									20						20	0,68
Καλοκαιρινή			3						10						13	0,44
Κυριακοδρόμιον			4						6						10	0,34
Λειτουργίες									30						30	1,01
Μαργαρίτες Χρυσοστόμου			2						6						8	0,27
Μηναῖα		3		24					37		12	12	12		100	3,39
Νέος Θησαυρὸς			3						10						13	0,44
Νέος Κλίμακας									4						4	0,13
Νέος Παράδεισος			3						10						13	0,44
Ξενοφών, ἔργα													1		1	0,03
Ὁκτώηχος	40	12	32	50		60	50		289		100				633	21,43
Παιδαγωγία			200		200				953						1.353	45,82
Παράδεισος			3						6						9	0,30
Παρακλητικὴ		1	2			2	2		5			1	1		14	0,47
Πεντηχοστάριον		3							6		1				10	0,34
Πλάτων, ἔργα														1	1	0,03
Κατηχητικὸν Θ. Στουδίτη			1											1	1	0,03
Σύνοψη Ἱερῆ	12						6		14						32	1,08
Συνταγματικόν					1										1	0,03
Τερζιμάν									1						1	0,03
Τετραβάγγελον													2		2	0,07
Τριώδιο		2	4				2		10	1	1	1			21	0,71
Τυπικόν			2				2		6		1				11	0,37
Χρονογράφος									10						10	0,34
Ψαλτήρι		5	26			60	50		300						441	14,93
Ὡρολόγιον		6	3		1	5	5	1	6	1	1	1	1	2	33	1,12
Σύνολο	56	56	322	75	202	127	118	1	1.832	2	19	118	17	8	2.953	100,00

ἀλφαβητάρι τῆς δεύτερης ἐκπαιδευτικῆς βαθμίδας), εἶναι τῆς τάξης τοῦ δυὸ πρὸς ἓνα.

Στὸν πίνακα V, οἱ δοσμένοι ἀπὸ τὸν πίνακα IV τίτλοι βιβλίων ἐντάσσονται σὲ ὁμοειδεῖς κατηγορίες⁵¹: λειτουργικά, βιβλία ποὺ ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν· βιβλία ψυχωφελῆ, στὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται τὰ θρησκευτικὰ ἐντυπα ποὺ ἀπευνοῦνται στὰ λαϊκὰ στρώματα καὶ τοὺς ἱερωμένους· σχολικὰ ἐγχειρίδια· διάφορα, ὅπου ἐντάσσω τὸ σύνολο τῶν βιβλίων ποὺ ἀνήκουν σὲ ἄλλες ομάδες ἐντύπων.

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Διάθεση βιβλίων κατὰ κατηγορίες

Ἔτος	Λειτουργικά	Ψυχωφελῆ	Σχολικά	Διάφορα
1711	12	—	44	—
1712	19	4	33	—
1713	24	32	266	—
1714	25	—	50	—
1716	1	1	200	—
1718	5	2	120	—
1719	16	2	100	—
1721	1	—	—	—
1722	160	99	1.552	21
1723	2	—	—	—
1725	17	1	1	—
1727	17	1	100	—
1728	15	2	—	—
1731	6	—	—	2
Σύνολο	320	144	2.466	23

Οἱ κατηγορίες αὐτὲς ποσοστιαῖα ἐκφρασμένες μᾶς δίνουν ἓνα 10,84% γιὰ τὰ Λειτουργικά, 4,87% γιὰ τὰ Ψυχωφελῆ, 83,5% γιὰ τὰ Σχολικά καὶ 0,77% γιὰ τὰ χαρακτηριζόμενα σὰν Διάφορα. Στὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ τῶν σχολικῶν βιβλίων συμπεριλαμβάνονται, ὅπως διευ-

51. Τὸ Ὁκτώηχι, τὸ Ψαλτήρι, ὁ Ἀπόστολος καὶ ἡ Παιδαγωγία συνθέτουν τὴν κατηγορία τῶν Σχολικῶν. Ἀπὸ τὴν κατηγορία τῶν Λειτουργικῶν λείπουν τὰ τρία προαναφερ-

θέντα ἀλφαβητάρια, ἐπεὶδὴ ἐντάχθη-
καν στὰ Σχολικά· στὰ Διάφορα τέ-
λος περιλαμβάνονται ὁ Πλάτωνας, ὁ
Ξενοφώντας, ἡ Γραμματικὴ τοῦ Λά-
σκαρη, ὁ Χρονογράφος καὶ ὁ Τερωζιμάν.

κρινίστηκε, εκτός από τις Παιδαγωγίες και τὰ τρία λειτουργικά βιβλία, Ὁκτωήχι, Ψαλτήρι και Ἀπόστολος, ἐπειδὴ περισσότερο ἴσως και ἀπὸ τις λειτουργικὲς ἀνάγκες χρησιμεύουν σὲ μεγάλη ἔκταση γιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν ἀνάγκες τῆς πρώτης ἐκπαίδευσης σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἄν τώρα στὰ αὐστηρά λειτουργικά βιβλία προσθέσουμε και τὰ τρία λειτουργικά-ἀλφαβητάρια, τὸ ποσοστὸ τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀνεβαίνει στὸ 48,56%, ἐνῶ τὰ καθαρὰ σχολικά, δηλαδὴ μόνον οἱ Παιδαγωγίες, πέφτουν στὸ 34,95%. Τὴ μεγαλύτερη κυκλοφορία ἔχει ἡ Παιδαγωγία, τὸ διδακτικὸ ἐγχειρίδιο τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης· μέσα στὸ σῶμα-σύνολο τῶν τεσσάρων μόνον σχολικῶν βιβλίων αὐτὴ κατέχει τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ τοῦ 54,86%, ἐνῶ τὸ Ὁκτωήχι φτάνει τὸ 25,60%, τὸ Ψαλτήρι τὸ 17,88% και ὁ Ἀπόστολος, μόλις τὸ 1,58%. Τὸ χαμηλὸ ποσοστὸ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἦταν τὸ βασικὸ ἐγχειρίδιο προχωρημένων πιά μαθητῶν, ποὺ ὁ ἀριθμὸς τους εἶχε ὑποστεῖ σημαντικὴ μείωση σὲ σύγκριση μὲ τοὺς μαθητὰς τῆς πρώτης τάξης⁵².

Ὅπως ἀναφέρθηκε και στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ἐργασίας⁵³, ἀνάμεσα στὰ διάφορα βιβλιολογικὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀποκομίζουμε ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Μέλους, ὑπάρχει κι ἓνας τιμοκατάλογος βιβλίων, τὰ ὁποῖα πουλοῦσε ὁ Γλυκῆς. Ὁ κατάλογος αὐτός⁵⁴, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἀχρονολόγητος, παρουσιάζει κι ἓνα ἐπιπλέον πρόβλημα ὡς πρὸς τὸ χαρακτηρισμὸ του. Σὲ γράμμα, ποὺ τέλη τοῦ Γενάρη τοῦ 1713 στέλνει ὁ Γ. Μέλος στὸν ἀδελφὸ του Μιχάλη, ὑπάρχει και ἡ ἐξῆς φράση: «...Λάβε τὰ παζάρια τῶν βιβλίων τοῦ Γλυκῆ και ἂν σοῦ ἀρέσουν, γράψε μου νὰ σοῦ τὰ πάρω...» Στὴ συνέχεια τοῦ γράμματος ὅμως δὲν δίνονται τὰ «παζάρια» κανενὸς βιβλίου· πολὺ φυσικὸ θὰ ἦταν νὰ ἐπισυνάψει ὁ ἐπιστολογράφος σὲ ξεχωριστὸ φύλλο χαρτιοῦ τίς τιμὲς τῶν βιβλίων και νὰ μὴ διακόψει τὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του παρεμβάλλοντας ἓνα μακρὺ κατάλογο. Στέλνοντας δὲ τὸ γράμμα μὲ τὸν ἐμπεριεχόμενον κατάλογο κράτησε ἀντίγραφον και γιὰ τὰ δυό. Ἡ φράση λοιπὸν αὐτὴ «Λάβε τὰ παζάρια τῶν βιβλίων...» σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰν ἀπάντηση τοῦ Νικολοῦ⁵⁵, ποὺ φτάνει στὴ Βε-

52. Φ. Η. Ἡλιού, *Σημειώσεις γιὰ τὰ «τραβήγματα» τῶν ἐλληνικῶν βιβλίων τὸν 16ο αἰῶνα*, «Ἑλληνικά» 28 (1975) 114 - 115.

53. Βλ. σ. 6, σημ. 15.

54. Ε.Ι.Β.—Παλ. Ἀρχ., Reg. 58d, φ. 59v - 60r.

55. Τὰ ἀδελφία Νικολὸς και Μιχάλης συνεργάζονται στὸ ἐμπόριο — τὸν πρῶτον καιρὸ τουλάχιστον — και εἶναι σίγουρο πὼς ὁ ἓνας ἐνημερώνεται γιὰ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἄλλου μὲ τὸ Γιωργάκη. Ἔτσι και στὴν περίπτωσιν αὐτῇ, ὅταν ἔφτασε ὁ

νετία 2 - 3 μήνες αργότερα, με έκανε να δεχτώ ότι πρόκειται για τιμοκατάλογο του Γλυκῆ και να τὸν χρονολογήσω στὶς 31 Γενάρη τοῦ 1713.

Ἄν ὅμως στὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησης δόθηκε μιὰ ἱκανοποιητική — πιστεύω — ἀπάντηση, παραμένουν οἱ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν πληρότητά του καὶ γιὰ τὸ ἂν τὰ βιβλία, ποὺ ἀναφέρει, εἶναι ἀποκλειστικά καὶ μόνο ἐκδόσεις Γλυκῆ. Μιὰ ἀντιπαραβολὴ μετὰ τὸν κατάλογο τῶν ἐκδόσεων τοῦ Γλυκῆ ὡς τὰ 1713, ὅπως τὶς παρουσιάζει συγκεντρωμένες ὁ Γ. Βελουδῆς⁵⁶, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κατάλογος, ποὺ δίνει ὁ Μέλος, δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ σύνολο τῶν βιβλίων τοῦ ἐκδότη. Ἀπὸ τὶς 100 ἐκδόσεις ποὺ ἔκανε ὁ Γλυκῆς μέχρι τὸ 1713 — πάντα σύμφωνα μετὰ τὴν καταγραφὴ τοῦ Βελουδῆ — 22 τίτλοι ἔργων δὲν περιλαμβάνονται στὸν κατάλόγό μας· πρόκειται κυρίως, ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικά, γιὰ κοσμικὰ ἔργα, γιὰ βιβλία ὄχι μεγάλης κυκλοφορίας, πράγμα ποὺ ἀδυνατίζει πολὺ τὴν ὑπόθεση, ὅτι ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ τὸν κατάλογο μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὸ ὅτι ἦσαν ἔργα ἐξαντλημένα. Ἐπειδὴ στὸν κατάλογο τοῦ 1713 ἐκεῖνο ποὺ κυριαρχεῖ εἶναι τὸ θρησκευτικὸ βιβλίον — μετὰ ἐξαίρεση ἐλάχιστα μόνο λαϊκὰ ἔργα —, φαίνεται πιθανότερο πὼς ὁ Μέλος ἔκανε μιὰ ἐπιλογὴ καὶ σημείωσε τὶς τιμὲς γιὰ ἐκεῖνα μόνο ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ, βάσει τῆς δεδομένης ζήτησης ἢ κατὰ τὴν κρίση του, πίστευε πὼς θὰ ἐνδιέφεραν τὸ κοινὸ στὸ ὅποιο ἀπευθυνόταν ὁ ἀδελφός του γιὰ νὰ ἐμπορευεῖ. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερο σκέλος τῶν ἐπιφυλάξεων, δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο ποὺ νὰ μᾶς πείθει ὅτι ὅλες οἱ ἀναγραφόμενες ἐκδόσεις ἔχουν γίνεи ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τῶν Γλυκῆδων. Σὲ 58 συνολικὰ τίτλους, ποὺ ἀναγράφονται στὸν κατάλογο αὐτό, οἱ 43 ἀντιστοιχοῦν σὲ βιβλιογραφημένες ἐκδόσεις Γλυκῆ· οἱ 15 ὑπολοίπων ἢ εἶναι τίτλοι βιβλίων τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζουμε ἐκδοσὴ ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ⁵⁸ ἢ

κατάλογος μετὰ τὶς τιμὲς τῶν βιβλίων, τὰ δυὸ ἀδελφία, ἀφοῦ τὸν μελέτησαν, κατὰληξαν πὼς εἶναι πολὺ ἀκριβὰ καὶ δὲν πουλιοῦνται· ὁ Νικολός μετὰ γράμμα του τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1713 ἀνάλαβε νὰ ἐνημερώσει σχετικὰ τὸν ἀδελφὸ τους στὴ Βενετία.

56. G. Veloudis, *Das griechische....*, ὁ.π., 93 - 96.

57. Τὶς ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Γλυκῆ ποὺ δὲν περιλαμβάνονται στὸν κατάλογο τοῦ Μέλους, μπορεῖ νὰ τὶς βρεῖ ὁ ἐνδιαφερόμενος στὸν κατὰ-

λογο τοῦ Βελουδῆ μετὰ αὐξοῦντα ἀριθμὸς: 2, 4, 6, 19, 23, 34, 36, 37, 42, 52, 56, 58, 60, 61, 63, 64, 69, 71, 76, 83, 86, 88, 89, 90, 92, 96, 97.

58. Στὸν κατάλογο ποὺ δημοσιεύω πρὶν κάτω τὰ ἀβιβλιογράφητα ὡς τὸ 1713 ἔργα τοῦ Γλυκῆ — ἂν τελικὰ δεχθοῦμε πὼς πρόκειται γιὰ δικές του μόνο ἐκδόσεις — ἔχουν αὐξοῦντα ἀριθμοί: 1, 10, 13, 14, 16, 17, 20, 28, 31, 37, 42, 56, 59, 60, 65.

είναι έργα άλλων εκδοτῶν (κυρίως τοῦ Σάρου), μετὰ τὰ ὅποια ὁ Γλυκῆς θὰ φρόντιζε νὰ ἔχει ἐφοδιάσει τὸ βιβλιοπωλεῖο του γιὰ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ζητήσεις τῶν πελατῶν του. Ἡ ὑπαρξὴ ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ βιβλίων ὅπως τὸ Ἀνθολόγιο, ἡ Σύνοψη, ἡ Παιδαγωγία κ.λ.π., ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι δὲν μπορεῖ ἕνας ἐκδότης σὰν τὸ Γλυκῆ νὰ μὴν ἔχει κάνει ὡς τὸ 1713 δικές του ἐκδόσεις γιὰ τόσο κοινὰ ἔργα, ἀλλὰ νὰ χρησιμοποιεῖ ξένες. Ἐπειδὴ ἐντούτοις οἱ συλλογισμοὶ αὐτοὶ δὲν αἰρουν κάθε ἀμφιβολία γιὰ τὸ ἀμφισβητούμενο θέμα, θὰ ἀπέδιδαν τελικὰ μετὰ ἐπιφυλάξεις τὸ σύνολο τῶν βιβλίων τοῦ καταλόγου σὲ ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ. Ὅπως δὲ ὅποτε ὅμως ἡ ἀξία του παραμένει ἀμείωτη, ἐπειδὴ, ἔστω καὶ ἐλλιπής, εἶναι ὁ πιὸ πρῶτος γνωστὸς κατάλογος τοῦ Γλυκῆ καὶ ἐπιπλέον λειτουργεῖ σὰν τιμοκατάλογος βιβλιοπωλείου γιὰ 60 περίπου ἔργα.

Κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ καταλόγου τηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτότυπου στοὺς τίτλους τῶν βιβλίων καὶ μόνο τὰ κεφαλαῖα ἀποκασταστάθηκαν· γιὰ διευκόλυνση τοῦ μελετητῆ προστέθηκαν στὴν ἀρχὴ οἱ αὐξοντες ἀριθμοί, οἱ ὅποιοι στὸ πρωτότυπο δὲν ὑπάρχουν. Στὶς ὑποσημειώσεις ἐπιχειρῶ νὰ ταυτίσω τοὺς τίτλους μετὰ ἐκδόσεις.

Κατάλογος βιβλίων τοῦ 1713.

1. Παλᾶς καὶ Νέες Διάθικες ⁵⁹	L. 80
2. Θεοτοκάρια ⁶⁰ πρὸς	L. 2
3. Σινταγματῖα ⁶¹	L. 3
4. Ὑμνοὶς Θικαρὰ ⁶² πρὸς	— S. 10
5. Διομολογιτάρια ⁶³ πρὸς	— S. 14
6. Οἶκι τῆς Παναγίας ⁶⁴ πρὸς	— S. 14

59. Λανθάνει ἐκδοσὴ τῆς Π. Διαθήκης· βλ. Φ. Ἡλιοῦ, *Προσθῆκες στὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία (1515 - 1799)*, Α' Ἀθ. 1973, σ. 151· στὴ συνέχεια οἱ παραπομπὲς στὸ ἔργο αὐτὸ θὰ γίνονται: Ἡλιοῦ, *Προσθῆκες*. Γνωρίζουμε ἐκδοσὴ τῆς Κ. Διαθήκης τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1681 (E. Legrand, *Bibliographie Hellénique du XVIIIe s. B'* ἀρ. 560· (στὴ συνέχεια οἱ παραπομπὲς στὸ ἔργο αὐτὸ σημειώνονται: BH).

60. Γνωστὴ μᾶς εἶναι ἡ ἐκδοσὴ τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1681 (BH 17s. B'

ἀρ. 176) καὶ τοῦ Σάρου τοῦ 1688 (στό ἴδιο, ἀρ. 620).

61. Ἐχει βιβλιογραφηθεῖ ἐκδοσὴ τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1691 (BH 17s. Γ' ἀρ. 642).

62. Γλυκῆς 1683 (BH 17s. B' ἀρ. 581) καὶ Σάρου 1691 (Ἡλιοῦ, *Προσθῆκες*, σ. 119, ἀρ. 77).

63. Γλυκῆς 1673 (BH 17s. B' ἀρ. 515).

64. Γλυκῆς 1673 (Ἡλιοῦ, *Προσθῆκες*, σ. 320, ἀρ. 77) καὶ Σάρου 1695 (BH 17s. Γ' ἀρ. 665).

7. Ψαλτήρια διειγμένα ⁶⁵ προς	L. 3 S. 10
8. Γραμματικὴς Λάσκαρος ⁶⁶ πρὸς	L. 3 S. 10
9. Γραμματικὴς Βισαριόνος ⁶⁷ πρὸς	L. 3 —
10. Μπερτολδος ⁶⁸ πρὸς	— S. 14
11. Βίος Ἐσόπου ⁶⁹ πρὸς	— S. 14
12. Μιθος Ἐσόπου ⁷⁰ πρὸς	— S. 14
13. Βίος καὶ κόπος Ἐσόπου ⁷¹ πρὸς	— S. 28
14. Σπανοῦς ⁷² πρὸς	— S. 14
15. Λιτουργίαι ⁷³ πρὸς	— S. 10
16. Σύντιπας ⁷⁴ πρὸς	— S. 14
17. Γλιζονιος ⁷⁵	L. 2 —
18. Ὀκτοεῖχια καὶ Ψαλιτιρία ⁷⁶ ὁρδινά	— S. 16
19. Ὀκτοεῖχια καὶ Ψαλιτίρια ἅλα λατινα	— S. 18
20. Ἀρθολογία ⁷⁷	L. 17 —
21. Τριόδια ⁷⁸ πρὸς	L. 20 —
22. Παρακλιτικαί ⁷⁹ πρὸς	L. 11 —

65. Γλυκῆς 1692 (BH 17s. Γ' ἀρ. 647) καὶ Σάρος 1698 (σὺν ἴδιον, ἀρ. 683).

66. Γλυκῆς 1673 (Ἑλίου, Προσθηκῆς, σ. 320, ἀρ. 75) καὶ Βαλδινέρας 1711 (BH 18s. Α' ἀρ. 72).

67. Γλυκῆς 1686 (BH 17s. Β' ἀρ. 603) καὶ Σάρος 1694 (Ἑλίου, Προσθηκῆς, σ. 321, ἀρ. 108).

68. Ἰουλιανὸς 1683 (BH 17s. Β' ἀρ. 580).

69. Ἡ ἔκδοσις λαμβάνει (Ἑλίου, Προσθηκῆς, σ. 322, ἀρ. 131).

70. Γλυκῆς 1699 (BH 17s. Γ' ἀρ. 691).

71. Βόρτολις 1709 (Ἑλίου, Προσθηκῆς, σ. 322, ἀρ. 119α).

72. Σάρος 1700 (BH 17s. Γ' ἀρ. 694).

73. Γλυκῆς 1672 (BH 17s. Ε' ἀρ. 147) καὶ Σάρος 1698 (σὺν ἴδιον, ἀρ. 256).

74. Ἡ ἔκδοσις λαμβάνει ἢ πρώτη βιβλιογραφημένη ἔκδοσις τοῦ Συντί-

πα εἶναι τοῦ 1744 (Βόρτολις), γιὰ τὴν ὁποία ὅμως ξέρουμε ὅτι εἶναι τουλάχιστον ἡ δεύτερη ποὺ εἶχε γίνῃ ὡς τότε (Ἑλίου, Προσθηκῆς, σ. 163-4, ἀρ. 113). Ἡ ἀναγραφὴ τοῦ Συντίπα στὸν κατάλογο Σάρου-Βόρτολι τοῦ 1720 προϋποθέτει ἔκδοσις πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ (Ἑλίου, Προσθηκῆς, σ. 152). Τώρα, μὲ τὸν κατάλογο τοῦ Γλυκῆ τοῦ χρονικοῦ ὅριον μετατίθεται πρὶν ἀπὸ τὸ 1713.

75. Σάρος 1687 (Ἑλίου, Προσθηκῆς, σ. 321, ἀρ. 96).

76. Γλυκῆς 1712 (BH 18s. Α' ἀρ. 80).

77. Σάρος 1712 (Λαδῆς - Χατζηδῆμος, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο ὄγδοον αἶώνα, Ἀθ. 1964, ἀρ. 7· στὴ συνέχεια οἱ παραπομπὲς θὰ γίνονται : ΑΧΔ₁).

78. Γλυκῆς 1712 (κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ Φ. Ἑλίου).

79. Γλυκῆς 1694 (Ἑλίου, Προσθηκῆς, σ. 321, ἀρ. 109).

23. Τιπικά ⁸⁰ πρὸς	L. 14	—
24. Πέντηκοστάρια ⁸¹ πρὸς	L. 10	—
35. Ἐβανγγελία ⁸² πρὸς	L. 20	—
26. Ἀπόστολους ⁸³ πρὸς	L. 4	S. 10
27. Εὐκολογία ⁸⁴ πρὸς	L. 7	S. 10
28. Μισοεὐχολογία ⁸⁵ πρὸς	L. 3	S. 10
29. Ρολόγια σκέτα ⁸⁶ πρὸς	L. 4	S. 10
30. Ρολογια χρισά πρὸς	L. 5	S. 10
31. Σίνοφες ⁸⁷ καρτὸν πρὸς	—	S. 30
32. Σίνοφες σκέταις πρὸς	L. 2	—
33. Σίνοφες χρισές πρὸς	L. 3	—
34. Σίνοφες σαργὸν πρὸς	L. 6	S. 4
35. Διακονικά ⁸⁸ σκέτα πρὸς	L. 2	—
36. Διακονικά χρισά πρὸς	L. 3	—
37. Μισορόλογα ⁸⁹ σκέτα πρὸς	L. 2	—
38. Μισορόλογα χρισά πρὸς	L. 3	—
39. Ἡρομολόγια ⁹⁰ πρὸς	L. 3	—
40. Ψαλτιρόπουλα ⁹¹ πρὸς	L. 2	—
41. Ψαλτιρόπουλα χρισά πρὸς	L. 3	—
42. Τέτρανγανγγελα ⁹² σκέτα πρὸς	L. 5	—
43. Τέτρανγανγγελα χρισά	L. 6	—
44. Γεοπονικά ⁹³ πρὸς		S. 30

80. Γλυκὴς 1691 - 2 (Ἡλιού, Προσ-
θῆκες, σ. 120, ἀρ. 79).

81. Γλυκὴς 1703 (ΑΧΔ₁, ἀρ.
201).

82. Γλυκὴς 1686 (BH 17s. B'
ἀρ. 601) καὶ ἀγνώστου ἐκδότῃ 1704
(κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡ-
λιού).

83. Γλυκὴς cir. 1690 (Ἡλιού,
Προσθῆκες, σ. 321, ἀρ. 99) καὶ Σά-
ρος 1710 (ΑΧΔ₁, ἀρ. 1).

84. Γλυκὴς 1700 (BH 17s. E'
ἀρ. 260) καὶ Σάρος 1705 (Ἡλιού,
Προσθῆκες, σ. 322, ἀρ. 116).

85. Σάρος 1693 (Ἡλιού, Προσθῆ-
κες, σ. 321, ἀρ. 105α).

86. Γλυκὴς 1687 (BH 17s. E'
ἀρ. 210) καὶ ἀχρονολόγητῃ ἔκδοσιν

τοῦ ἴδιου στὸ 18ο αἰ. (Ἡλιού, Προσ-
θῆκες, σ. 322, ἀρ. 112).

87. Σάρος 1711 (ΑΧΔ₁, ἀρ. 203).

88. Γλυκὴς 1694 (BH 17s. Γ'
ἀρ. 657) καὶ Σάρος 1710 (Ἡλιού,
Προσθῆκες, σ. 322, ἀρ. 121).

89. Ἀγνώστου ἐκδότῃ 1704 (κατὰ
προφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιού).

90. Γλυκὴς 1695 (Ἡλιού, Προσθῆ-
κες, σ. 320, ἀρ. 82).

91. Γλυκὴς 1712 (Γ. Σ. Πλου-
μίδης, Τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία τοῦ
Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας. Με-
τὰ προσθηκῶν εἰς τὰς βιβλιογραφίας
E. Legrand καὶ Γκίνη-Μέξια, «Θη-
σαυρίσματα» 6(1969) 141).

92. Σάρος 1710 (BH 18s. A' ἀρ. 66).

93. Γλυκὴς 1674 (BH 17s. B'

45. Συναξαριστής ⁹⁴ πρὸς	L.	7	—
46. Νέος Κλιμακας ⁹⁵ πρὸς	L.	7	—
47. Χρονογραφος Ἀραβικὸς ⁹⁶ πρὸς	L.	7	—
48. Χρονογραφος ⁹⁷	L.	5 S.	10
49. Θισαυρὸς Δαμσκηνὸς ⁹⁸ πρὸς	L.	5 S.	10
50. Νέος Θισαυρὸς ⁹⁹ πρὸς	L.	5 S.	10
51. Νέος Παράδισος ¹⁰⁰ πρὸς	L.	5 S.	10
52. Παράδισος ¹⁰¹	L.	5 S.	10
63. Καλοκαιρινή ¹⁰²	L.	4 S.	10
54. Μαργαριτην Χρισστομου ¹⁰³	L.	4 S.	10
55. Ἐκλογιον ¹⁰⁴	L.	5	—
56. Κριακοδρομὸν ¹⁰⁵	L.	4 S.	10
57. Μινέα ¹⁰⁶ εἰς βιβλία 12	L.	133	—
58. Μινέα εἰς βιβλία 6	L.	124	—
59. Παιδαγωγίαις ¹⁰⁷ πρὸς	—	S.	3

ἀρ. 522) καὶ ἀγνώστου ἐκδότῃ 1696 (Ἡλίου, Προσθήκες, σ. 322, ἀρ. 113).

94. Γλυκῆς 1685 (BH 17s. B' ἀρ. 592) καὶ Σάρος 1691 (BH 17s. Γ' ἀρ. 644).

95. Γλυκῆς 1693 (BH 17s. Γ' ἀρ. 654).

96. Γλυκῆς 1677 (BH 17s. B' ἀρ. 339).

97. Γλυκῆς 1684 (Λαδῆς-Χατζηδῆμος, Προσθήκες, διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ E. Legrand γιὰ τοὺς αἰῶνες XV, XVI καὶ XVII Ἀθ. 1976, ἀρ. 316· στὴ συνέχεια οἱ παραπομπές στὸ ἔργο αὐτὸ θὰ βραχυγραφοῦνται : AXΔ₄) καὶ Σάρος 1691 (Ἡλίου, Προσθήκες, σ. 321, ἀρ. 103).

98. Γλυκῆς 1683 (BH 17s. B' ἀρ. 583) καὶ Σάρος 1705 (κατὰ πληροφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλίου).

99. Γλυκῆς 1676 (Ἡλίου, Προσθήκες, σ. 109, ἀρ. 65) καὶ Σάρος 1688 (BH 17s. E' ἀρ. 214).

100. Γλυκῆς 1680 (AXΔ₄, ἀρ.

256) καὶ ἀγνώστου ἐκδότῃ 1690 (Ἡλίου, Προσθήκες, σ. 321, ἀρ. 101).

101. Γλυκῆς 1683 (AXΔ₄, ἀρ. 272).

102. Γλυκῆς 1694 (BH 17s. Γ' ἀρ. 659).

103. Γλυκῆς 1683 (BH 17s. B' ἀρ. 576).

104. Γλυκῆς 1679 (BH, 17s. B' 542) καὶ Βαρβόνιος 1685 (κατὰ πληροφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλίου).

105. Σάρος 1688 (AXΔ₄, ἀρ. 302).

106. Στὸ χρονικὸ διάστημα 1672-1689 ὁ Γλυκῆς τυπώνει τμηματικὰ ὁλόκληρῃ τῇ σειρᾷ τῶν Μηναίων (Ἡλίου, Προσθήκες, σ. 108-9, ἀρ. 64, σ. 113-4, ἀρ. 68, σ. 320, ἀρ. 80 καὶ σ. 321, ἀρ. 98· BH. 17s. B' ἀρ. 525, 540, 584 καὶ E' ἀρ. 150, 167, 168, 184, 204· AXΔ₄, ἀρ. 283). Πλήρῃ σειρὰ Μηναίων τυπώνει καὶ ὁ Σάρος μέσα στὸ 1689 (BH 17s. E' ἀρ. 220-230).

107. Ἡ ἔκδοση λαμβάνει (Ἡλίου, Προσθήκες, σ. 151, σημ. 78).

60. Σιλιτονοργικά ¹⁰⁸ πρὸς	S. 4
61. Στιχολογίαις ¹⁰⁹ πρὸς	S. 4
62. Ἀλεξάνδρους ¹¹⁰ πρὸς	S. 14
63. Μιχαὴλ Βοειβόδα ¹¹¹ πρὸς	S. 14
64. Προσκινιτάριον ¹¹² πρὸς	S. 30
65. Εἰστορία Κρίτης ¹¹³ πρὸς	S. 12
66. Ἐρόφιλι ¹¹⁴ πρὸς	S. 20
67. Θεορία Χριστιανικῆς ¹¹⁵ πρὸς	S. 20
68. Πιμὴν λογικὸν προβάτον ¹¹⁶ πρὸς	S. 20

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ὅλων αὐτῶν τῶν ἀρχαϊκῶν εἰδήσεων, σὰν κατακλείδα στὸ θέμα, σκόπιμο θὰ ἦταν νὰ διατυπωθοῦν μερικὲς γενικὲς παρατηρήσεις μὲ βάση τὸ ὕλικό ποὺ παρουσιάστηκε στὴν ἐργασία αὕτη.

Οἱ ἀποστολὲς βιβλίων ἀπὸ τὴ Βενετία διαμορφώνονται ἀνάλογα μὲ τὴ ζήτηση ποὺ ὑπάρχει στὴν περιφέρεια καὶ δὲν εἶναι τὸ κέντρο παραγωγῆς ποὺ ρυθμίζει τὴ διακίνηση. Οἱ ἔμποροι ἢ οἱ ἐμπορευόμενοι τῶν περιφερειακῶν περιοχῶν ζητοῦν ἀπὸ τοὺς παραγγελιαδόχους τοὺς στὴ Βενετία νὰ τοὺς προμηθεύσουν ἀνάμεσα σὲ ποικιλία ἐμπορευμάτων καὶ μερικὰ βιβλία, γιὰ τὰ ὁποῖα συχνὰ ἔχουν ἤδη ἔτοιμο τὸν ἀγοραστή. Ἄν δὲν ἔχει προηγηθεῖ παραγγελία γιὰ συγκεκριμένους τίτλους καὶ ἀριθμὸ ἀντιτύπων, ὁ ἔμπορος τῆς Βενετίας δὲν παίρνει τὴν πρωτοβουλία νὰ κάνει δοκιμαστικὲς ἀποστολὲς βιβλίων στοὺς συνεργάτες του, ὅπως κάποτε συμβαίνει γιὰ ἄλλα εἶδη προϊόντων. Πολὺ περισσότερο βέβαια δὲ νοεῖται νὰ «πλάσσει» τὰ ἔργα τοῦ ἴδιου ὁ ἐκδότης - βιβλιοπώλης· φυσικὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ βιβλιοπώλη, τοῦ ἀνθρώπου δηλαδὴ ποὺ ἐμπορεύεται ἀποκλειστικὰ βιβλία, εἶναι ἀνυπόστατο καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμα τὴ Βενετία. Κάποιες φορὲς ἐμφανίζεται καὶ τὸ σπάνιο φαινόμενο νὰ τολμάει ἔμπορος ἀπὸ τὴν περιφέρεια νὰ ρίχνει στὸ μαγα-

108. Ἰουλιανὸς 1644 (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 75, ἀρ. 29).

109. Ἡ ἔκδοση λανθάνει (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 322, ἀρ. 138).

110. Γλυκὴς 1699 (BH 17s. Γ' ἀρ. 690).

111. Γλυκὴς 1683 (BH 17s. Β' ἀρ. 574) καὶ Σάρος 1710 (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 322, ἀρ. 120).

112. Γλυκὴς 1679 (BH 17s. Β' ἀρ. 548) καὶ Σάρος 1690 (Ἡλιού,

Προσθῆκες, σ. 321, ἀρ. 102).

113. Ἰουλιανὸς 1681 (BH 17s. Β' ἀρ. 565) καὶ Σάρος 1710 (κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιού).

114. Γλυκὴς 1676 (BH 17s. Ε' ἀρ. 161).

115. Γλυκὴς 1699 (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 127 - 9, ἀρ. 84).

116. Γλυκὴς 1708 (BH 17s. Α' ἀρ. 46).

ζί του δοκιμαστικά ἓνα μικρὸ «στόκ» βιβλίων· «.... Γράφω μερικὰ λίμπρα διὰ μία πρόβα νὰ μοῦ ψωνίσσεις, ὡς ὀρίζεις πὼς ἀπὸ ἄλλη στάμπα δὲν ἡμπορεῖς νὰ πάρεις, ἐπειδὴ τις μὲ τὸ νὰ βρίσκεισαι εἰς τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ σιὸρ Γλυκῆ....»¹¹⁷, γράφει ὁ Νικολὸς Μέλος στὸν ἀδελφὸ του, ἂν καὶ γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἔχω μερικὲς ἐπιφυλάξεις καὶ πιστεύω πὼς ἡ δοκιμὴ (πρόβα) ἀναφέρεται ὅχι στὸ εἶδος τοῦ ἐμπορεύματος (βιβλία) ἀλλὰ μᾶλλον στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο (Γλυκῆς).

Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Σάρου εἶναι ἐκείνες ποὺ ἔχουν τὴ μεγαλύτερη ζήτηση, ἐπειδὴ εἶναι σημαντικὰ φθηνότερες ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ, ἔστω καὶ ἂν οἱ δευτέρες θεωροῦνται ἀπὸ τοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς πιὸ ἐπιμελημένες¹¹⁸, πράγμα ποὺ δικαιολογεῖ ἄλλωστε τὴν ὑψηλότερη τιμὴ τους.

Μὲ ἐξαίρεση ἴσως τῆς Παιδαγωγίης, τὰ μεγέθη τῶν ἀποστολῶν-παραγγελιῶν γιὰ τὰ ἄλλα βιβλία εἶναι ἀρκετὰ μικρὰ καὶ δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προβοῦμε σὲ συμπεράσματα ἢ ὑποθέσεις γιὰ τὸ μέγεθος παραγωγῆς τοῦ κάθε ἔργου.

Ὁ τιμοκατάλογος τοῦ 1713, ποὺ μὲ ἀρκετές, καθὼς τονίστηκε, ἐπιφυλάξεις ἔγινε δεκτὸ πὼς ἀναφέρεται σὲ βιβλία τοῦ Γλυκῆ, φέρνει σὲ φῶς μερικὲς λανθάνουσες ἐκδόσεις ἐνισχύοντας ἔτσι παλαιότερες γνώμες μελετητῶν γιὰ τὰ τόσα βιβλιογραφικὰ προβλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.

Τέλος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιτύπων — μόνον ἀπὸ τὰ δεδομένα αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ ἀρχαικοῦ ὕλικου — τὰ ὁποῖα μέσα στὴν εἰκοσαετία 1711 -1731 ἐξάγονται ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ διατίθενται σὲ ἐλληνικὲς περιοχές, ἀνέρχεται σὲ 2.900 τόμους περίπου.

Συντριπτικὴ εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ βιβλίου, ἐνῶ σχεδὸν ἀπόλυτη εἶναι ἡ ἀπουσία τῶν λόγιων ἔργων. Ἀνάμεσα στὰ θρησκευτικὰ τὸ προβάδισμα σὲ ποικιλία τίτλων καὶ ἀριθμὸ ἀντιτύπων ἔχουν τὰ λειτουργικὰ βιβλία· κι ἀπὸ αὐτὰ πάλι ξεχωρίζουν γιὰ τὴ μεγάλη τους κυκλοφορία, ὅσα ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀνάγκες χρησιμοποιοῦνται καὶ σὰν σχολικὰ ἐγχειρίδια στὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση τῆς ἐποχῆς· εἶναι τὸ Ὁκτώηχι καὶ τὸ Ψαλτήρι, τὰ κατ' ἐξοχὴν ἀλφαβητάρια σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας.

Εὐτυχία Α. Λιάτα.

117. Βλ. πιὸ πάνω σ. 7, ἀρ. 8.

118. Τὶς φροντισμένες ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ ἐξαίρει ὁ Μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γεράσιμος Βλάχος, ἐνῶ ταυτόχρονα καταγγέλλει τὰ χονδρο-

ειδῆ σφάλματα καὶ τὶς ἐλλείψεις τῶν ἄλλων τυπογράφων (Κ.Δ. Μέρτζιος, *Ἡ οἰκογένεια τῶν Γλυκῶν ἢ Γλυκίδων*, α' *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*) 10 (1935) 39).